

„...minden ugyanott történik velünk...”

Podhoránszky Milán beszélgetése Hizsnyai Zoltánnal
(második rész)

– Te személyesen hogyan emlékezel vissza az Iródia hangulatára és az iródiásokra?

– 2008-ban például így emlékeztem egy beszédben, amely az érsekújvári Csemadok pinceklubjában, a Jubileumi Iródia-találkozón hangzott el:

Kedves Barátaim!

Az Iródia indulásának huszonötödik évfordulója alkalmából gyűltünk össze ezen a jól ismert, régi helyszínen, ahol hajdanán annyi hasznos benyomást, tapasztalatot és impulzust szereztünk, ahol annyi maradandó szellemi élményben volt részünk. Hiszen tudjátok: a magvas előadások, a tudós okfejtések, a higgadt elemzések, a fennkölt diskurzusok, kávé, ásványvíz, sárga malinovka...

Most persze hülyéskedek. Lássuk be, az események lefolyása általában a következő volt: szenvedélyes vitaindítók, vérmes érvelések, tüzes hozzászólások, indulatos szóváltások, tehát (vagy inkább: mégis?) igazán tartalmas együttlétek. Stb. stb. stb. (Konkrétan: sör, bor, tömény.)

Szóval, mindez huszonöt éve kezdődött. És ez teremti a mostani alkalmat. Ez alkalmából vagyunk itt – és én, sajnos, vezetek. Csak azért hozom szóba, mert azért jobb, ha ezt szem előtt tartjuk, nehogy holmi unalmasan savanyú szimpóziummá fajuljon ez az utolsó utáni első alkalom.

Az „ünneplés” kifejezést tudatosan kerülöm. Az idő múlásán nincs mit ünnepelni. Hacsak azt nem, hogy biológiai értelemben egyelőre nekünk is sikerült vele szinkronban múltunk. Málladozunk. Nem minden társunk volt ilyen szerencsés. Az ő hajukat nem csípte meg a dér, bőrük feszes, izmaik ruganyosak, ellentétben a mieinkkel. Így emlékezünk rájuk.

Emlékezés. Azt hiszem, ez itt a megfelelő szó. Visszaemlékezés az Iródiára.

De stop! Nem! Nem „vissza-”, csak „emlékezés”. Ez a „visszás” megfogalmazás valamiféle precíz fókuszálást sejtet, valami gyanúsán alapos, egzakt tényszerűséget, az idők ködéből felsejlő, föl villanó, majd a maga teljességében felragyogó tényálladékat. Mintha csak sikerülne pszichénket egy konkrét múltba visszavigálni.

Szó sincs róla. Az emlékezés szigorúan a jelenidejűség műfaja. Most gondoljuk azt, hogy így vagy úgy volt. Ki a kávéra, ki az ásványvízre, ki a sárga malinovkára, ki a satöbbire esküszik. Pedig valószínűleg mindez megvolt. Mi mégis kiemelünk bizonyos dolgokat, nyilván olyanokat, melyeket a többinél jellemzőbbnek hiszünk. Szerkesztünk tehát. Megszerkesztjük a valóságot. Áttekinthetőbbé tesszük. Ez nem megy meg az események értelmezése, értékelése nélkül. Minden tény figyelembevételével nem kreálható elfogadható narratíva, még egyetlen nap eseményei sem rendeződnek el maguktól logikai rendbe (lásd Joyce Ulyssesét). A tények felsorakoztatásában követett rigorózus pluralitás végül oda vezet, hogy az úgynevezett objektív valóság elemei egyszerűen kioltják egymást, elterelik egymásról a figyelmet. Ráadásul a tényeket már a jelenben is érzéink, különféle érzeteink befolyása alatt álló receptoraink közvetítik a központi idegrendszerbe, és ezek az adatszerűségek ott szintén e szerteágazó és feltérképezhetetlen pszichés befolyások hathatós közreműködésével helyeződnek el a raktárállomány megfelelő polcain. Ezért hát könnyen megeshet, hogy valaki de facto napokig satöbbiben utazik, de mivel nagy étvágyú tudata mindent és a többit is csupán olybá veszi, mint a sárga malinovkát, végül emlékezéseiben az ominózus sárga lötyty köré rendeződnek a valóság eszméltre keltett elemei.

Talán az sem elhanyagolható szempont, hogy az emberi test sejtjei mintegy hat-hét év alatt teljesen kicserélődnek. Valójában már nem is az a biológiai halmaz emlékezik, amelyik az emlékké transzformálható kvázitényeket rögzítette.

Nézzétek meg, hogy nézek ki én is... Aki egyébként nem ismerne fel, Hizsniai Zoltán voltam. De állhatna itt helyettem Tivadar, Gábor, Gyuri, Ottó stb. – hogy a lányokat ne is említsem. Fonzi például már nem. De Rökkó, a másik Gábor meg Gyula igen. Ők nem sokára ki is állnak majd ide. Majd felkonferálok, hogy biztosan megismerjétek őket. Merthogy én lennék itt ma a konferanszié, aki azelőtt ez meg az, ilyen meg olyan voltam. Ha jól számolom, 1983 óta éppen negyedik sejtthalmaz-kombinációm utolsó morzsáit koptatom. És csak az vigasztal, hogy ti se vagytok ezzel másképp.

Egyébként azért vállaltam el a konferansz szerepet, mert már közel félszázban taposok, és egyszerűen jól esik ezt a közvetetten rám is vonatkoztatható üde negyed évszázadot emlegetni. Ezt a zsenge huszonöt évet.

No de lássuk csak, mire emlékezem. Vagyishogy miként látom én ma az Iródiát. Miben különbözött ez a nemzedék az előzőektől?

Egyetlen szóval annyit mondhatnék: ízlésében. (Ezt a kétségtelen megkülönböződést azonban mai biológiai-szellemi konstellációmban nem minősíteném; kéretik a továbbiakat így hallgatni.) A gyakorlatban ez úgy nézett ki – pontosabban most így emlékezem – , hogy amely szövegtől az akár egy generációval előttünk járók is majdnem hogy élveztek, az számunkra kissé már émelyítő volt. Nyakig benne voltunk ebben a megkopott, dohosodó manírban még mi is, amikor betoppanni készültünk, hiszen a költői szerep, bizony, alapjában még vateszi volt akkoriban, noha egyre markánsabb, és (ön)ellentmondásosabb stílárís álcák takarták. Marha tuti volt például magyarságban, európaiságban vagy (ravasz egyediességgel) közép-európaiságban gondolkodni. Én máig sem értem, mi az isten csudáját jelent valamiben gondolkodni. Ráadásul olyan fokozottan kreatív írói tevékenység közepette, mint, teszem azt, a versírás.

Kulcsszónk volt még az „arányérzék” meg a „politikummentesség”. Ezért aztán sokan, sok irányból megpróbálták bennünket betuszkolni az elefántcsonttoronyba. Kosztolányi ezzel a váddal kapcsolatban azt találta írni, hogy „*az elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda*”. Ez minket megnyugtatott és bizonyos önérzettel töltött el, bár többen közülünk az előttünk járó írónemzedékeknél jobban

(és szélesebb spektrumban) ismerték a „szélén élőket”, sőt nem is csak afféle írói tanulmányút vagy riportkörút során volt módunk találkozni velük, hanem hosszabb-rövidebb ideig magunk is osztottuk sorsukat. (Itt a magamé mellett csupán a másik Zolink életrajzára utalnék, akinek életpályája a csatornatisztítói beosztástól a templomtető-mázolósáig ível, és csak a kilencvenes évek második felétől vesz oly sajnálatos lejtmenetet, amely végső soron az Új Szó regionális tudósítója posztban manifesztálódik.)

A műveltség fontosságát sem szajkóztuk olyan hévvel, mint előtte. Ezt a magatartásunkat előszeretettel fogtuk természetes arányérzékünkre. Egyrészt más volt a műveltség lényegéről alkotott képünk. A formális tudás, az úgynevezett tények pusztja ismere, és amibe az illetén erények előszeretettel ágyazódnak: a fennhéjázó tudálékosság és az álszerény tetszelgés lényegében folytonosan röhögésre ingerelt. Másrészt úgy véltük, ezt a műveltségmoslékot nem nekünk kéne kavargatni, akik – legalábbis távolabbról nézvést – a vályú körött tolongunk. Nem is elegáns, a közvetett hivalkodás gyanúját is felveti, no meg aztán ki a frászt érdekel, hogy ki mit olvasott. Amióta az eszemet tudom, lélegzem, eszem és ürítek, satöbbi... Meg persze olvasok. Nem emlékszem, hogy a rendszeres széklet fontosságát valaki is felvetette volna valaha, pedig nem csupán műveltséghiányos, hanem székrekedéses irodalmi szövegekkel is Dunát lehet rekeszteni. Én különben, ha választani lehet, egy jó zaftos dilettánst szívesebben olvasok, mint egy izzadságszagú, mégis merőben száraz, magvasságot imitáló kiagyaltságot.

Apropó, tolongás és vályú! Szerkesztő voltam másfél, rendszeres publikáló mintegy két évtizedig, tudom mekkora a könyöklés és milyen undorító a nyali-fali odaát. És elsősorban nem is a folyóiratközlés, a könyvpublikáció elősegítésére, hanem a méltó kritikák, az irodalmi díjak, az alkotószabadságok, a fellépések, a médiaszereplések, az ösztöndíjak érdekében. Szerencsére ebből is kimaradtunk, nem ment az alamuszi sertepertelés, se az eksztázisig spannolt nyáladzás. Nekem se. Csak ami csurrant-csöppent. Ami magától jött. Pedig ha az ösztönökért is lehet díjat kapni, márpedig az ösztöndíj kifejezés erre látszik utalni, közülünk mindenkinek sokszoros ösztöndíjasnak kéne lennie. Jó érzékkel – lovagiasan – kerülgettük ugyanis a vályút. Szívósan elkerülgettük. Még akkor is, ha az önkívületig hajszolt könyökök néha véletlenül a közelébe löktek. Úgy vélem tehát, hogy e tekintetben se érheti szó az íródiások háza elejét.

Ennek az igen dicséretreméltó magatartásformának a folyománya volt, hogy mi például még tudtunk örülni egymás sikereinek. Vagy már. Drukkoltunk egymásnak. Elemeztük egymás verseit, és ha nem is értettünk egyet mindenben, és késhegyig menő küzdelmeket vívtunk is egy-egy verssor ellen vagy mellett, mindig az őszinte segítőszándék fűtött bennünket. Nem ismertük az ádáz konkurenciaharcot. Nem az érvényesülés, a kiemelkedés, a megkülönböztetés túlhajtott vágya hajszolt sorról sorra, egyszerűen csak szerettük volna kifejezni magunkat. És ugyan ki tudta volna ezt magunknál eredményesebben megtenni?! Abban bízunk, hogy eredendően egyediek vagyunk, nem kell az originalitásra külön energiát fecsérelni. Idealista individualisták voltunk. És tapasztalatlanok. De lényegében igazunk volt. Ha beleolvasunk az Iródia-füzetekbe, rengeteg harmatgyenge írást, az epigonság vádjával illelhető textust találunk ugyan, de nem találjuk a közös kaptafát.

No, sok szépet elmondtam rólunk. A legislegszebb azonban csak most jut eszembe: nagyon nem szerettünk többes számban beszélni se magunkról, se másokról. Egyszerűen rühelltük az általánosításokat. Mi ilyenek vagyunk, ők meg olyanok. Az ilyen bután merész kinyilatkoztatásoknak sosem volt a köreinkben kedvező fogadtatása. Talán ez volt az egyetlen közös a gondolkodásunkban. Gondoljuk csak el: hadovázásra hajlamos kamaszokról és fiatal felnőttekről beszélünk. Nem semmi! Egyszóval, ha ezt az írást akkoriban olvasom föl, nagy valószínűséggel komoly fintorgás kíséri. Mert hát annyira bölcsek

azért mégsem voltunk még. Most bezzeg nem látok fitorokat. Kiéritek talán, hogy nem az Iródián legalább egyszer résztvevő több száz fiatal értelmiségiről beszéltek. Jól érzitek. Azt se gondolhatjátok komolyan, hogy csupán az iródiás tollforgatók még mindig népes táborának magatartását kívánnám közös nevezőre hozni. Jól gondoljátok. Tehát a szűkebb kör, az Iródiá Fórumosok gondolkodásmódjának sajátosságait próbálom itt bizonygatni? Igazatok van, erre se vetemednék. Vagy csak a hozzám legközelebb állókról beszéltek? Bizony, mindez még rájuk se vonatkoztatható maradéktalanul.

No de akkor ki hát az a „mi”?

Én magam lennék? Elvben lehetséges lenne, hiszen tudjátok: „az én az mindig valaki más”.

Ez komoly kísértés, de be kell lássam magam is, még csak nem is akkori önmagamról készítek szellemi portrét. Mi végre is fárasztanálak ezzel benneteket?

Az emlékezésről beszéltek.

Így emlékezek.

Így emlékezem.

Így emlékezünk mi mindahányan.

– *Mit gondolsz, milyen hatást gyakorolt az Iródiá a „szlovákiai magyar”, illetőleg a leg-
tágabb értelemben vett magyar irodalomra? Mi maradt mára ebből a nemzedékből?*

– Az Iródiá, úgy vélem, különösen az úgynevezett „szlovákiai magyar irodalomra” volt különleges hatással. Részben belőle nőtt, mivel azonban növekedés közben felismerte, hogy a „szlovákiai magyar irodalom” eszméje még humusznak, vagyis a növekedés ideológiai keretének sem megfelelő, gyökérzetének az egységes magyar, illetve világirodalom ideájába nyúló ágain érkező impulzusokat kezdte tudatosan preferálni. Ennek a művi megfogalmazása óta folytonosan értékrendi válsággal küszködő fiókirodalomnak és a jelölésére használt terminus technikusként a következetes ignorálása tehát az Iródiá-nemzedék meghatározó alkotóihoz köthető. Vagyis hozzám is. Sőt, elsősorban hozzám. Nekem ugyanis, sajnos, hajlamom van arra, hogy az alkotás folyamatához nem igazán köthető, egészen partikuláris kérdésekkel is olyan szenvedéllyel foglalkozzam, mintha a végső kérdések köréhez tartoznának. Nem emlékszem, hogy például Farnbauer Gabi valaha is szólt vagy írt volna az öntörvényű és sajátosságos, a magyar irodalmon belül határozottan elkülönülő „szlovákiai magyar irodalom” halvaszületett – és nyilvánvalóan egy kollektív társadalomszemlélet önigazoló prekoncepciójának mentén formálódó – eszméjének trónfosztásáról. Mint például én. Ő ilyen pótcselekvésekbe nem bonyolódott. Viszont amit írt, annak minden sora – mit minden sora: minden betűje! – a kollektivista idea hiteletét vonta kétségbe. Mint ahogy a java iródiások írásművei is.

Ez a mi határozott – és néhányunk által, legalábbis szóban, tételesen is kifejtett – álláspontunk legfeljebb az irodalomtörténet-írásra lehetett hatással, azzal a jogos igénnyel párosult ugyanis, hogy tessék minket – ha lehet, világirodalmi párhuzamokat is figyelembe véve – a magyar irodalom egészének színes palettáján elhelyezni, tehát sokkal, de sokkal szélesebb kontextus figyelembevételével skatulyázni, mint eddig. Ha már! És ami még fontosabb: ne homogén írói csoportosulásként vizsgáljanak bennünket, hanem külön-külön! Mert ha jól végezzük a dolgunkat, különbözünk mi ugyan a különféle illetőségű magyar íróktól – de egymástól is!

Épp ezért aztán kollektív hatást sem gyakorolhattunk senkire – pláne nem egy másik, nagyobb halmazra. Aki közülünk kellő tehetséggel bírt, és tehetségének kamatoztatására megfelelő szellemi energiákat volt képes felszabadítani, no, és hát volt olyan szerencsés vagy rámenős, hogy beverekedte magát az irodalmi köztudatba, hogy egyáltalán elolvasásra

méltassák a munkáit, nos, azok talán közvetve, ezer áttételen keresztül egy hajszálnyival elmozdítottak néhány porszemet abban az óriási, széljárta homoksivatagban, ami az irodalom. Hogy hányan voltak közülünk ilyenek? Talán ha eggyel többen, mint ma. Kevesen.

– *Beszéltünk már a gyerekkorodról, az iskolás évekről, a színházról, katonaságról, aztán rögtön rátértünk az irodalmi életre, de a legfontosabbról még nem is kérdeztelek. Mióta írsz és mikor publikáltál először verset?*

– Nem tudom így utólag leellenőrizni ezeket az adatokat, mert nemigen rakom el a publikációimat, sokszor be se szerzem, mert, ugye, elég jól ismerem a szöveget, ha meg valamit elbaltáztak benne, azt jobb, ha nem is látom. A korai verseim meg rég elkallódtak már a számtalan költőzködésem során. Mindenesetre úgy emlékszem, az első lírai szövszenetem egy járási lapban, a rozsnyói Gömöri Hajnalban jelent meg nem sokkal az érettségi után, már színész koromban, az első valamirevaló verseim pedig nagyjából a hetvenes évek közepére-végére datálhatók.

– *De verset azért, gondolom, már korábban is írtál...*

– Írtam, persze hogy írtam. Mint sokan mások is. Szertelen, fellengzős strófákat. Sokszor csak apró karcokat, meglátásokat, természeti képeket, reflexiókat, aforizmaszerűségeket vetettem papírra, gondolom, kevés eredetiséggel.

– *Tehát elsősorban önfegyelemre, koncentrációra volt szükséged ahhoz, hogy idővel a versírásban is sikereket érj el?*

– Ezekre egészen biztosan nagy szükségem volt... Meg aztán nyilván némi tapasztalatot és műveltségmorzsát is fel kellett csipegetnem. Ám volt itt még valami, ami nem kevésbé fontos. Ezt a segítséget a versmondástól kaptam. Magától a versmondástól is, de még inkább attól a módszertől, amellyel az elmondandó verseket, mintegy empátia-gyakorlatként, magamévá tettem.

Úgy gondoltam, jobban megközelíthetem egy-egy költemény magját, a szavak mögött rejlő lényegét, ha az adott verset lefordítom a magam képi világára. Ha a gondolati ívét követve újraírom. Tudom, halva született ötletnek, olyan hajánál fogva előrán-cigált, művi és teljesen hasznavehetetlen didaktikai módszernek tűnhet ez is, mint amilyeneknek kiapadhatatlan forrásai a modern színházteoretikusok. Én valahogy mégis rákaptam az ízére. És ahhoz, hogy magamhoz szelídíthessem ezeket a verseket, végére kellett járjak a szövevényes belső összefüggéseknek, fel kellett térképeznem az egyes szavak, képek asszociációs bázisát, felismernem az elhallgatások dramaturgiai szerepét, a sorok között vibráló feszültség forrását. És hát mivel mindezt a versmondás végett csináltam, közben fokozottan figyeltem a vers zeneiségére, a lehetséges intonációkra is. Tulajdonképpen máig ez maradt a módszerem. És ahogy fokozatosan közeledtem a vizsgált versek magjához, úgy lettek egyre önállóbbak, egyre sajátosabbak az írásaim. Az az egészben – látszólag! – a legfurcsább, hogy saját verseimből végül ez a módszer, az idegen anyaggal való belső azonosulás segített kiiktatni az epigonságot.

– *Az érettségi és a rendszerváltás közötti esztendőid hamisítatlanul közép-kelet-európaiak: „Sikáltad a hajót, rántottad az ampát”: Hrabal, Havel, Hamvas, Hajnóczy... Mintha csak prózáironak készültél volna.*

– Á, dehogy... Még amolyan hírlapi szösszeneteket is úgy írok, hogy utólag kivesszem belőle a rímeket. Meg különben is: nem voltam én se Hrabal, se ellenzéki vezér, meg hát inni se ittam annyit, noha azért egészen hamvas se voltam. No, jó, hát volt egy-két mun-

kahelyem, mint az értelmiségiek egy részének akkoriban. Ebben valóban hasonlítok az említett urakhoz. Ráadásul most Kovácspatakon még macskáim is vannak. Becsületesen etetem őket én is, mint Hrabal, de nincs simogatás, kényeztetés, még a házba sincs bejárásuk. Ridegtartásra szoktattam őkegyelmüket.

– Hol mindenhol dolgoztál ebben az időben? Adj legalább egy kis ízelítőt...

– Annyival nem úszod meg. Teljes listát adok, legyen kerek a biográfia. A Thália után néhány hónapig a diószegi cukorgyár kazánháza alatti pincében hűtöttem az izzó salakot. A nyolcvannégyes év folyamán pedig a kassai vasgyár kokszolójában voltam helyettes gépész. Nyolcvanöt elején három hónap Pozsony, ahol az Egyetemi Könyvtár gépészét helyettesítettem. Aztán tavasztól őszig a domicai cseppkőbarlangnál voltam fényképész. Lefényképeztem a buszokkal érkező turistacsoportokat, és egy óra elteltével, amikor kijöttek a barlangból, már a kész fotókat árultam. Az azt követő őszi-téli szezont pedig a gombaszögi barlang melletti turistaközpontban húztam ki éjjeliőrként. A faházakban nem volt fűtés, így hát a vendégekkel nem volt gondom, ültem a főnök meleg irodájában, az íróasztalon telefon, írógép, a mögöttem lévő helyiségben megvetett ágyak. Hajnalig írtam, olvastam, meg a vadmacskákat etettem szalonnabőrrel. Nyolcvanhat tavaszán aztán véglegesen felkerültem Pozsonyba. Megint az Egyetemi Könyvtár gépésze lettem. Állandó szerződésem volt már, három és fél évet becsülettel le is húztam a kétmillió könyv között. Egy köpésre volt a Mihály-kávéház, ahol a belvárosi elit értelmiség gyülekezett és nagy-sok sörökkel körülbástyázva váltogatta a rendszert. Aztán a fordulat előtt egy szűk évvel még egyszer otthagytam az Egyetemi Könyvtárat, hogy egy városszéli építkezésen lehessen éjjeliőr.

– Ha visszalapoznád hajdani szövegeid, kiderülne belőlük, hogy keletkezésükkor mi volt a kenyérkereseted?

– Némelyikben fölsejlik egy-egy viszonylag konkrét környezet, ez kétségtelen. Csakhogy a kassai vasgyár kokszolójában való keserédes játszadozásaim atmoszférája a pozsonyi Egyetemi Könyvtár gépészeként írott verseimbe talált módot beszüremelni; a kokszoló-kemencék tetején elvont ontológiai lírát írtam. Szellemileg nem mindig vagyok éppen ott, ahol pillanatnyilag tartózkodnom adatik. És olyan is van, hogy egy elképzelt állapot jóval később következik be, mint ahogy megtörtént. Ennyit a valóságról.

– Feltűnő, hogy az első két kötetedben, milyen sokszor hivatkozol más írókra, költőkre. Vonnegut, Robbe-Grillet, Paul Celan, Guillevic, Arany János, Karinthy, Dsida Jenő, József Attila, Weöres Sándor és mások ma is inspiráló hatással vannak rád, vagy ez csak az első kötetek szükségszerű velejárója volt?

– Hallva ezeket a neveket, ennyi év távlatából is jóleső érzéssel állapíthatom meg, hogy nem volt ez egy olyan rossz névsor. Pedig hát, meg kell vallanom, véletlenszerű volt. Mint ahogy többnyire véletlenszerű az is, hogy mit olvas el az ember. Meg az is, hogy amikor valamit olvas, rá tud-e hangolódni. Nekem szerencsére nagyon sok mindenre sikerült ráhangolódnom. Oldalakon keresztül lehetne sorolni a neveket. Köztük nem egy olyan szerzőt, aki sokkal nagyobb hatással volt rám, mint a felsoroltak többsége. Például Füst Milán.

Hosszú évekig tartott... Egyszer már le is írtam egy versidézetet tőle, hogy el- és továbbgondoljam, megfejelem, ellene szóljak, játszsak vele, kiforgassam, átlényegítsem, a felismerhetetlenségig csócsálgassam, majd megemésszem, és kiszíva belőle a tápot

végül papírra üritsem. Merthogy nálam mindig erről, egyszerre minderről van szó; meg persze arról is, ami most eszembe se jut, meg ami még eszembe fog...

A remélt vers fölé írt idézet így szól: „*A hajnaloknak nem kell prédikátor.*” Eddig jutottam. Még valamikor a nyolcvanas években. A lekörmölt Füst-sor azonban mind a mai napig nem vonzott magához további verssorokat. Ott virít egy papírlap jobb felső negyedében, piros tintával pingálva (lehet, hogy ez volt a bökkenő), és javítás is van benne: a „kell” második „l”-je utólag lett beszúrva, szinte összeér a „p”-vel. Lehet, hogy nem is kellett volna kijavítani, hanem fölé írni, hogy „Füst Milán” (így, idézőjelben), és úgy leközölni.

Persze az is könnyen meglehet, hogy ezt az egész históriát csak most találom ki, vagy egyszer régebben kiötlöttem már, és most az elfelejtett ötlet úgy kéredezkedik vissza, mintha megtörtént volna. Nem tudom, nagyon régen forgattam már azt a vaskos dossziét, amelyben a szóban forgó papírlap szunnyad... Én azért azt hiszem, teljesen semmi sem megy füstbe (különösképpen egy Füst-verssor), és ennek az elvetélt verskísérletet őrző papírlapnak is megvan a maga természetes életpályája – bár adott esetben talán csak a képzeletben... De hát istenem, nem mindegy-e az?! Ki lenne képes leoperálni a képzeletét a valóságról úgy, hogy közben a valóságból se messzen le egy darabot. Az elérhető legteljesebb valóságot a képzelet bölcsője ringatja. Ez az utolsó mondat persze sokféleképpen értelmezhető, nekem is jobban meg kéne értenem, hogy pontosítani tudjam, no de már így is nagy ívben elkanyarodtam a kérdésetdtől. Habár...

Talán ez a szertelen szóáradat is nyilvánvalóvá teszi, hogy – szerintem! – nem olyan egyszerűek a dolgok, hogy egyértelmű válaszokat lehetne adni. Még kérdezni is nehéz. Csak elmélkedni, lamentálni könnyű. Magadhoz engedni a hatásokat. Azért mondom ezt ilyen jézusi felütéssel, mert a hatások – ha jó arányérzékkel adagolja a képzeletének az ember, még a negatív hatások is – olyan szűziesen tiszták, ártatlanok és fejlődőképesek tudnak lenni, mint egy kised.

Szóval valahogy így... De a kulcsszó azért a „szerintem” – meg a „pillanatnyilag”, meg az „ebben a lelkiállapotomban” (bár ez az utóbbi már három szó). Szerintem.

– Ha már többedszerre is szóba hoztad, sőt, minden esetben meglehetősen relativizált, elbizonytalanított formában festetted le a valóságot, hadd kérdezzem már meg, mennyire valóságok a te történeteid? Akár azok is, amelyeket ebben a beszélgetésben leírtál? ...Nem kell válaszolnod, ha nem szeretnél!

– Ha-ha, hát már miért is ne válaszolnék?!... Hiszen nem azt mondom én, hogy nincs valóság, hanem csak azt, hogy édeskeveset tudunk róla. És ha ezerszer többet fogunk is tudni róla, az még mindig ugyanolyan kevés lesz, legfeljebb édes nem lesz már annyira, mert kénytelenek leszünk elfogadni, hogy amikor a valóság kérdését firtatjuk, valójában a végtelent cibáljuk, csipkedjük, kapirgáljuk.

A valóság az Egy. Az egy és oszthatatlan. A megnyilvánulási formáinak száma viszont végtelen. Amikor tehát cibáljuk, csipkedjük, kapirgáljuk ezt a végtelent, igazából nem is magába az egységes Egy valóságba, hanem csupán hol ebbe, hol meg amabba a megnyilvánulási formájába karistolunk bele.

Ami pedig engem illet, büszkén állíthatom, hogy minden történetemnek van valós alapja. Sőt, vannak olyan régen elkészült valós alapjaim is, amelyekhez még történetem sincs.

– Még jó, hogy szólsz... Ne, ne replikázz! Haladjunk... A Próbaut című antológiában jelentek meg először verseid könyv alakban. Aztán egy évre rá, 1987-ben – az iródiások

közül elsőként – napvilágot látott az első önálló versköteted. Gondolom, az Iródiá-találkozókon figyeltek fel rád ezeknek a könyvpublikációknak a szerkesztői...

– Nem egészen. Grendel Lajost még Kassán megismertem, első regényének, az *Éleslövészetek* az ottani bemutatóján én olvastam fel részleteket a könyvből. Amikor aztán úgy éreztem, hogy a Madách Könyvkiadót is érdemes lenne már becserkészni, neki küldtem el úgy nagyjából egy kötetnyi verset, amelyeknek cirka a fele aztán meg is jelent vagy az antológiában vagy a *Rondó* című verseskötetemben. Én a diószegi cukorgyárból érkeztem először az Iródiára, és a zsebemben lapult már egy biztató válaszlevél Lajostól. Az antológia prózáit ő, a versanyagát és a *Rondót* pedig másik jó barátom, Balla Kálmán szerkesztette.

– *És a második versgyűjteményed?*

– A *Tolatást* már Grendel szerkesztette, és '89-ben, pár hónappal a politikai fordulat előtt jelent meg. Aztán 1990 elején Lajost nevezték ki az Irodalmi Szemle élére, aki nyomban odahívott szerkesztőnek. Ez a felkérés adott rá lehetőséget, hogy civil egzisztenciámat végre megfelelő szellemi közegben építhessem ki. Aztán a szöveggondozás során felhalmozott tapasztalatok, a szerkesztői életmód nyújtotta szabadság és ez az egész értelmiségi környezet persze rendkívül effektívnek bizonyult szellemi pallérozódásom ütemének felgyorsítására, úgyhogy a további könyveimnél nem volt már szükségem szerkesztő segítségére.

– *A rendszerváltozás utáni években te voltál egyik kezdeményezője azoknak az – ahogy mondani szokták, gyakran szélsőséges indulatoktól sem mentes – irodalmi vitáknak, amelyek a „(cseh)szlovákiai magyar” irodalom értékei és értéktelenségei mentén bontakoztak ki. Lett valami eredményük ezeknek a vitáknak? Belekezdenél újra? Van még tenivaló ezen a téren?*

– Ahogy már mondtam is, sajnos, ilyen a természetem. Nincs a világon annyira meddő téma, amely vitára ne ingereljen. Persze minden vita eleve többrétegű. A párbeszédnek, de még az egymás mellett elbeszélések meg a mellébeszélések is sok szálból fonódnak össze. És korántsem mindig a vezérfonal a legfontosabb szál. Így volt ez ezzel a vitával is.

Mert, ugye, kit érdekel ma már például Fábry Zoltán!? És kit érdekelt a vita kirobbantásának idején!? Jószerivel senkit.

– *Azért akkortájt még sokan nézték a filmjeit.*

– Ja, hát a filmjeit én is... Csak éppen én ipszilonnal mondtam a Fábryt, te! Erről a mi Fábry Zoltánunkról viszont akkortájt már azok is nagyokat hallgattak, akik korábban olyan vehemenciával dicsőítették, mintha a végítéletig másról sem akarnának beszélni. Pedig az első pamflettemmel szinte egyszerre jelent meg a kétségtelenül legjobb Fábry-könyv, a jogfosztottság idején írott napló. Ez egy helyenként igencsak kemény diktatúra-kritika. A kommunisták viselt dolgait is megszellőzteti, és nyíltan lefasisztázza őket. Bátor cselekedet... – lett volna, ha leközi. No, hát jó, nem akkor frissiben, öngyilkosságot ne várjunk el még „szentszagúan hú szabadsághívóktól” (Illyés) se, de hatvannyolcban volt azért néhány olyan hónap, amikor értelme lett volna. Jó taktikai érzékre vall, hogy nem tette meg. *A vádlott megszólal*, amely ekkor került kinyomtatásra, sokkal összeegyeztetetőbb volt ugyanis azzal a képpel, amely a Győzelmes Februárt követő igencsak dogmatikus publicisztikája révén kialakult róla. Mert hát talán sokaknak szöveget ütött volna a fejébe, hogy aki '45-'48 között ilyen tisztán látta a dolgokat, a sztálinizmus legsötétebb éveiben mitől lett egyszeriben olyan lelkes békeharcos, hogy (a korabeli elvárásoknak messzemenően megfelelve) egyik legjelentősebbnek mondott irodalmi tanulmányában például még a Kínai Népköztársaságba is belekötött. És

'91-ben is valószínűleg ez a tekintélyvesztés nélkül nehezen feloldható ellentmondás gátolta meg a jóval nagyobb ovációt azok részéről, akik évtizedekig más fekvésben próbálták mosdatni a stósi remetét. Fábry irodalomszemléletéről, kritikusai kvalitásairól meg inkább ne is szóljunk... Ez egy komoly beszélgetés, ugyebár...

Szóval, volt Fábry körül feszegetnivaló bőven, de nem vagyok én, nem is voltam soha se irodalomtörténész, se egy hiperérzékeny moralista. A rendszerváltás környékén azonban úgy éreztem, ki kell mondani bizonyos dolgokat, hogy feloldódjon a görcs, hogy feláradjon az évtizedekig csipkerózsikaálmát alvó kritikai szellem. Mert ha nem is vagyok erkölcscsősz, az azért egyáltalán nem közömbös számomra, hogy milyen szellemi légtérben élek! Ez a sumákolós kettős játékot üzés, ez a Janus-arcú sasszézás az egymásnak ellentmondó minőségek s az azokat képviselő csoportosulások között – ami itt nagyban dívott, és amiből még ma is jóval több van a kelleténél –, szóval ez a számító alamusziszág nem csak a gerincet sorvasztja el (azt bánná a fene, magánügy; attól még lehet értelmes, logikus párbeszédet folytatni), hanem ami nagyobb baj: a szellemet is. Az efféle beszélgetések részéről csupán az ébredéshez kívántak impulzusokat adni. Talán adtak is. Ehhez a manőverhez láttam jónak elővenni Fábryt meg az olyan, sokakat szólásra ösztönző témákat, mint a kánon újraértékelése vagy hogy létezik-e a szlovákiai magyar irodalom.

Hogy volt-e értelme? Hát... föl lett nyitva a tályog... A gócek, ahol a szlovákiai magyar irodalmi közgondolkodás legjellemzőbb ellentmondásai kereszteződnek. A gyógyító vitára is alkalom adódott. Ez olyanra sikeredett, amilyenre. Végül magam is beleuntam. Úgy tűnt, semmi se mozdul. Aztán később, jóval az események után meglepve tapasztaltam, hogy mégiscsak elmozdultak az álláspontok, és ma már nem elegáns ezekről a dolgokról olyan szellemben szólni, mint másfél évtizeddel ezelőtt. A fiatalabbak meg szerencsére ettől az egésztől függetlenül is szépen integrálódnak, nem ezen a mókásan kicsi szemétdombon kívánnak kánonban kukorékolgatni.

– Ezeket az esszéidet és szinte az egész vitaanyagot a Műfajtalankodás című kötetedben gyűjtötted össze, amely igencsak meglepő alcímet visel: Vízilovak és egyéb szellemi ingóságok. Miért „vízilovak”? Hogyan kerül a csizma az asztalra?

– Hát úgy, hogy helyenként meglehetősen szélsőséges hangot megütő esszék ezek, bőven vannak bennük pamfletszerű részek is... Egyrészt.

Másrészt ezt az egész esszesorozatot egy ártatlannak tűnő kérdés robbantotta ki belőlem 1991 elején. Az újságíró kérdése így hangzott: „Min dolgozol mostanában, és milyen a közérzeted mint magánembernek, mint költőnek, mint szerkesztőnek?” A rádiós riporter elkövette azt a hibát, hogy a kérdést írásban tette fel. Így hát – az előbeszédben óhatatlanul előforduló pongyolaságokat kikerülendő – papírra vettem a választ. S mivel a talán túlon túl is egyszerű, könnyen „leföldelhető” kérdésre hosszú, problémafelvető, a szlovákiai magyar irodalmi értékrendet alapjaiban fölforgató írásbeli válasz született, a riporter inspirációt ekként jellemeztem: „söréttel terített le vízilovat”. A víziló-szimbólum aztán az esszesorozatban ezt követően is föl-fölbukkant, aminek az lett az eredménye, hogy ezek az írásaim aztán *Vízilovakként* kerültek be a köztudatba.

– Grendel Lajos két éves megbízatása a Szemle élén 1992 elején járt le, nem sokkal később pedig elindult a Kalligram folyóirat...

– ...'92 júniusában jelent meg az első száma. Mi, korábbi Szemlések lettünk a szerkesztői: Grendel, Csanda Gábor és én. A Kalligram Könyvkiadó akkor már egy éve működött; ott jelent meg előző évben az említett Fábry-napló is. Ebben az első lapszámban még összegeztem a vita addigi tanulságait, de aztán a Kalligrammal más vizek felé evezünk, és az

Irodalmi Szemlére hagytuk a kihűlő félben lévő disputa levezénylését... Hm, én persze a végső kifulladásig részt vettem benne.

– *Hogyan változott az időben a Kalligram arcuata?*

– Az alapkonceptiót Grendel Lajos tulajdonképpen már az Irodalmi Szemlében megfogalmazta. A legkülönbözőbb irányzatok felé nyitott, közép-európai szellemiségű lapot képzelt el, amelyben a hazai írók legkiválóbbjai mellett a térség, sőt az egész világirodalom legjelentékenyebb képviselői is helyet kaptak volna. Történt is előrelépés ebbe az irányba, de hát a Szemle a Madách Kiadóé is volt meg az írószövetségé is, mindenki a magáénak képzelte. Volt, aki konzervatívabbnak szerette volna látni, volt, aki sokkal progresszívabbnak. Senkinek sem felelt meg igazán. Nekünk sem. A hagyományok ugyanis erősen béklyózták a reformelképzeléseket, és a lap vizuális arcuata például nem is sikerült érdemben változtatni, és noha a tartalom szempontjából sokkal jobb volt a helyzet, hamar kiderült, a kétéves megbízás rettentően kevés ahhoz, hogy ezt a hínáros állóvizeken bukdácsoló ódon gőzhajót kireparáljuk és a „nagy, szűzi Vizek” felé navigáljuk. Fel lett azért tuningolva rendszeren, főként a kritikai szellem tekintetében, de amikor egy új lap elindításának lehetősége felsejlett a láthatáron, kicsit megkönnyebbülve hagytuk sorsára a vén csotrogányt. (Amely aztán számos hullámhegyen-völgyön keresztül addig-addig tataroztatott, hogy ma már minden korábbinál vígabban – szebben és fiatalosabban pöfékel.)

Egy zöldmezős beruházás persze mindig elegánsabb és jobb eredménnyel kecsegtet, mint egy menet közben, kényszerpályákon haladva végzett rekonstrukció. Meg aztán a Szemlében töltött két év alatt némi szerkesztői tapasztalatra is szert tettünk. Így aztán a Kalligramban már lényegesen jobb hatásfokkal kezdtük megvalósítani terveinket.

Az alapgondolat, a Kalligram szellemisége tehát a kezdetektől adott volt, a megvalósítás tekintetében azonban számos korrekcióval éltünk az évek során. A szépirodalmon, irodalomelméleten és -kritikán kívül eleinte számos más területre is elkalandoztunk, jelentek meg a lapban a történettudomány, a kozmológia, a nyelvészet, a politológia, a hely- és szellemtörténet, sőt a tudománytörténet körébe tartozó munkák is. És meglehetősen sok filozófia. Kortárs képzőművészettel foglalkozó írásokat is rendszeresen közzé tettünk, és időről időre közöltünk színműveket meg színkritikát. Szórványosan bár, de azért interjúk is olvashatók voltak a lapban. Volt egy időszak, amikor hosszúvereket is megjelentettünk, részekre bontva, úgy, hogy az egész lapszámon átíveljenek. Évekig létezett a Hátsó gondolat címet viselő rovatunk is, amelyben rendhagyó kisesszéket közöltünk. Aztán jöttek a tematikus számaink, legalább egy tucat. Nem sorolom.

1994 júniusától 2003 végéig jegyeztem a lapot főszerkesztőként. Ami a kalapomba akadt, és felkeltette az érdeklődésemet, mindennek helyet adtam. No persze sokszor úgy kanyarodtam, hogy bizonyos dolgok beleakadjanak. Volt lapszám, amelyben folklórral, volt, amelyben az amerikai fluxus csoport költészetével és volt, amelyben a pornográfiaipar szociológiai hátterével és feminista kritikájával foglalkoztunk. Nem volt olyan témakör, amelytől eleve idegenkedtem volna. Úgy véltem, ha az én érdeklődésemet mindez leköti, akkor lennie kell egy olyan potenciális olvasói rétegnek, amely szintén legalább ilyen széles skálán szeretne tájékozódni, amely nem kötődik görcsösen valamely szellemi és politikai irányzathoz, nagyobb terítésben keresi az összefüggéseket, és nem hiszi egy fedél alatt megjeleníthetetlennek se a különböző témaköröket, se a különböző szellemiségek jegyében született műveket. Visszatekintve úgy látom, talán nem volt egészen sikertelen vállalkozás. Ezt úgy értem, talán valóban kialakult egy olyan olvasói kör, amely az egészet szemlélte, nem csupán annak valamely, az ő ízlésének megfelelő gerezdjét, és éppen ebben a szinte mindenre kiterjedő pluralitásban lelte örömét.

– Egy hosszú, többszereplős beszélgetésben, amelyben a kérdezett te voltál, arról emlékezel, hogy a kilencvenes évek közepén beindítottál két, párhuzamosan megjelenő mellékletet, Treuga Dei címmel, azzal a kimondott szándékkal, hogy a magyarországi irodalomban a politikai elkötelezettségek mentén bekövetkező kedvezőtlen történéseket valamelyest feltartóztatd. Néhány megjelenés után úgy ítélted meg, kudarcot vallottál. Ma, másfél évtized távlatából mekkora esélyt látnál bármely hasonló karakterű vállalkozásra? – Igazán szívesen magamra vállalnám, de az a helyzet, hogy valójában nem is én vallottam kudarcot. És a kezdeményezés sikertelenségét természetesen már akkor is borítékolni lehetett.

A koncepció lényege az volt, hogy két szemben álló – mondjuk így – világszemlélet jegyében szerkesztett egy-egy lapban (konkrétan az Élet és Irodalomban, valamint az Új Magyarországon) Kalligram-melléklet indul. (Ez, akkor még, megtörténhetett, és meg is történt.) Ebben a mellékletben az ellentábor azon kiemelkedő alkotói publikálnak majd, akiknek az írásai a Kalligramban (akkor még) gyakran egymás mellett jelentek meg. Ez már csak igen részleges sikerrel járt. A kiemelkedők nemigen akartak a számukra előkészített helyen kiemelkedni. Mit mondjak, bőven volt rá okuk már akkor is. Csakhogy megszólalni még több okuk lett volna.

Az elutasításnak alapvetően két fő indoka volt: 1. valamilyen konkrét sérelem, amely az adott lapban érte őket (e tekintetben többen a nyilvános bocsánatkérést szabták meg feltételül); 2. a másik tábor irodalmi rangjának és/vagy szellemi és erkölcsi színvonalának megkérdőjelezése (en bloc), amely hiábavalóvá teszi az erőfeszítést, és a vita várható nivótlansága ráadásul még méltatlan helyzetbe is sodorja őket.

Erre én azt tudtam mondani: 1. ha az adott lap a történetek után is (csonkítatlan formában!) helyet ad írásuknak (amit a Kalligram garantál), az nemcsak hogy felér egy nyilvános bocsánatkéréssel (ami többnyire pusztán a sértő megfogalmazás szenttelen visszavonása), hanem egyben az írói-emberi megbecsülésnek is félreérthetetlen kinyilvánítása, a párbajképesség egyértelmű deklarálása; 2. nem szépirodalmi alkotások közzétételére szól a felkérés, hanem afféle társadalmi párbeszédet kezdeményezünk a két tábor szószólóinak részvételével, tehát a közlésre szánt írások számára elsősorban nem rangot (rangos szöveggörnyezetet), hanem aktív kommunikációs teret kell biztosítanunk, és mivel kikezdehetetlen tény, hogy az ország lakosainak másik fele ezen alkotók álláspontját tekinti mérvadónak, és ezek szemléletmódjával azonosul, visszautasításuk a fél ország ellenvéleményének, világfelfogásának és életérzésének ignorálását jelentené, az pedig akkor sem szép (és főleg: nem bölcs) dolog, ha az egészet kapitális marhaságnak, téveszmék, féligazságok és tudatos ferdtések kibogozhatatlan szövevényének gondoljuk is.

Pozsonyból ez így tűnt logikusnak, etikusnak és lovagiasnak. Hogy például az „ellen-ségemet”, akivel a sajtóban kemény szavakat váltottunk, és a csillagos eget is egymásra szakítottuk, nem kerülöm el fintorogva, nem sunyok át az utca túloldalára pöffeszkedve, mint egy durcás kisgyerek, hanem szinte ellenállhatatlan késztetést érzek, hogy a közelébe kerüljek, és mélyebbet parolázzak vele, mint a legjobb barátommal. És viszont.

Az én ellenségemnek legyen kurázsija, civil érintkezésben legyen udvarias, tapintatos és akár szolgálatkész is velem – szóval legyen egy valaki! És legyen én is legalább valamiért tisztelhető az ő számára, különösen, ha az ország másik felét képviselem. Mert akinek ellenségekből is csak holmi macskajancsikra telik, az maga is szájalmas, sarkaiból kifordult közösségi életet él.

Az egész akció persze pátriánk közéleti stratégiáinak másságára és virulens voltára is hivatott volt felhívni a figyelmet. Közvetve pedig azt is jelezni kívánta, hogy nem vagyunk vidékiek, nem tartozunk a honi cselédséghez, akikhez flaszterlezserséggel

vegyes bárgyú atyáskodással lehet közeledni, speciális helyzetünkből adódó személyes és történelmi tapasztalataink más, a határon onnaniak számára ismeretlen szellemi központokhoz is kötnek, és amit ezáltal be tudunk tenni a közösbe, az sajtóságos, és válságos időkben akár odaát is igen hasznos tud lenni.

A kezdeményezés igazi kudarca nem az volt tehát, hogy a két melléklet (anyaghiány miatt) két-három megjelenés után megszűnt, hanem az, hogy a provokált közegben kézen-közön még a rendszeridegen gesztus tapasztalati értéke is nyomtalanul elveszett. Mivel azonban ez volt az erőfeszítés valószínű kifutása, nem tettem ám mindent egy lapra! Volt egy alternatív céloim is: tesztelni kívántam a szóban forgó közeg adaptációs készségét. És ez a teszt végül is eredményes volt. Más kérdés, hogy negatív eredményt hozott. De az is egy fontos tapasztalat.

– *Sok más jeles alkotó mellett állandó szerzőtök volt Talamon Alfonz is. Vele még az Iródián ismerkedtéél meg, ugye?*

– Igen, ott, pedig akár a szülővárosában, Diószegen is találkozhattunk volna, mert az Iródián elején éppen az ottani cukorgyárban dolgoztam, és az üzem területén álló kastélyszerű ódon épületben volt a szállásom. De hát valamiért úgy kellett ennek történnie, hogy abban a bizonyos téglafalazatú, bolthajtásos újvári pincében mélyre túrok a rengeteg sokszorosított kézirat között, és találomra kihúzok egy prózát, az állandó nyüzsgés és ricsaj közepette elolvasom, aztán felállok, és elkurjantom magam: „Hé, Talamon, itt vagy valahol?“, mire az egyik sarok félhomályából kiemelkedik egy kapucnis alak fél keze...

Valahogy az is mélyen sorsszerű, hogy az az újvári pinceklub kísértetiesen hasonlít a galántai reneszánsz Esterházy-kastély pincéjére, ahol '96-ban a Hamvas Béla Klub működött, és ahol, csak pár órával a szörnyű tragédia előtt utoljára láttam Fonzit. A Kalligram folyóiratot mutattam be ott egy beszélgetés keretében, és ő volt a kérdező. Hazamenet, közvetlenül a diószegi házuk előtt ütötte el egy autó, és súlyos fejsérülést szenvedett. Kómában volt közel nyolc hónapig, a kórházi ágyon érte meg a harminc éves kort, és ott adtam át a Madách-díjat is, amelyet *Az álomkereskedő utazásai* című elbeszéléskötetéért ítéltek oda neki.

– *Kevesen tudják, hogy te voltál Talamon kötetének szerkesztője a Kalligramban, hogy a legendás talamoni hosszúmondatokkal te küzdöttél meg először. Mi a véleményed a talamoni életműről most, 2019-ben?*

– Látod, ha létezne a szlovákiai magyar irodalom, Fonzi lenne a legnagyobb vesztesége. Nagy vesztesége ő azonban a magyar irodalom egészének is. Rengeteg volt még benne, amikor itt hagyott bennünket.

Hogy én lettem volna a kötetének a szerkesztője, az némi pontosításra szorul. Csak az életében megjelent, előbb említett utolsó kötetét szerkesztettem. Igaz, ezen kívül is gondoztam jó pár szövegét, hiszen a kötetbeli megjelenés előtt sok írását publikálta az Irodalmi Szemlében és a Kalligramban, de hogy aztán ezek az egyes kötetekben milyen formában jelentek meg, hogy megmaradtak-e bennük az én beavatkozásaim, azt nem tudom. Ma már nem is tudnám ezt megállapítani.

Annyi biztos, igen munkaiigényes feladat volt Fonzi szövegeit szerkeszteni. Első látásra úgy tűnt, elég sok korrigálnivaló akad bennük, de amikor aztán elmélyült az ember a munkában, azt is észre kellett vennie, hogy minden apróságnak szerepe, jelentése van, nem lehet idegen logikát ráerőltetni hosszan kígyózó, tekervényes, az olvasás adott stádiumában rengeteg fölöslegesnek tűnő információt és dekoratívnak ható jelzőt is magával vonzó mondataira. Egy idő után azonban már pusztán technikai szempontból is tisztelni

kezdte az ember ezeket a mondatokat. Nehezen adja meg magát egy-egy szövege, ez kétségtelen, de ha a kritikus ponton túljut az olvasó, úgy ráakaszkozik, mint egy pitbull.

Talamon hosszú, százsorosan összetett mondatai folyton a létezés alapkérdései körül tekeregnek. Időn túli kérdések körül – stílusirányzatokhoz, divatokhoz, konkrét korhoz köthetetlen mondatok. Ódon, talán a középkor bugyraiból visszhangzó, rendkívüli összetettséjük ellenére is szikár mondatok, melyekben a romantika individuális léttragikumuma még minden váteszi és szentimentális felütés nélkül, de már a kaffai életérzéstől mélyen áthatva szólal meg. Olyan széles, egész történelmi korszakokon átívelő irodalmi anyagra támaszkodik és olyan távoli archetipikus rendszereket integrál ez a látszólag magába forduló, ezoterikus megszólalásmód, hogy amíg a szépliteratúrának olvasói lesznek, esélye van arra, hogy reakcióba lépjen egy-egy hasonló kérdésekre kiélezett képzeletvilággal.

– Ez a beszélgetés elsősorban rólad szól... – és éppen ezért kérdeztem rá Talamon Alfonzra. Beszédet mondtál a sírjánál, a diószegi szobrának az avatóján, a róla elnevezett díj átadásán, sőt, némelyik helyszínen többször is. Te, aki olyan ritkán szólalsz meg. Úgy tűnik, nagyon mélyen érintett a halála. Szeretnél még valamit mondani róla?

– Az lesz talán a legjobb, ha felidézek egy részletet az egyik beszédeből. Remélem, ez képes lesz legalább részlegesen megvilágítani, mi minden kavarg bennem, amikor őrá emlékezem:

„Meg kellett érnünk, hogy ifjú barátunk halálának immár a tizedik évfordulójára emlékezzünk. Az első félkerek évfordulón, amikor a mostaninál szűkebb körben, de még frissebb fájdalommal emlékeztünk a tragikus eseményre, ezekkel a szavakkal kezdtem beszédemet a sírnál:

Ez a happy enddel kecsegtető történet itt, Diószegen kezdődött mintegy harmincöt éve, és itt is zárult le öt esztendeje egy teljesen elfuserált dramaturgia szerint. Hét havi szörnyű szenvedést komponálni egy ilyen rendkívül sikeresnek ígérkező, de még félig sem megírt életregény végére, bizony, az arányérzék teljes hiányára vall. Csapnivaló munka. Egy szadista zugíró műve: a sorsé.

Ma sincs okom másképp fogalmazni, hiszen részemről valójában csak annyi változott, hogy azóta – ha lehet – még rosszabb véleménnyel vagyok a fenti citátumban hírbe hozott szadista zugíró munkásságáról. És persze az idézetben szereplő számokat is felül kell írunk. Bizony, időközben szegény Fonzi is betöltötte a negyvenet. Mert hát – ha neki nem is – nekünk azóta az ő korai, méltánytalan halálának tudatával, a Halál viselt dolgainak mélyebb tudásával kellett egy újabb fél évtizedet megélnünk.

Az ember nagyon reméli, megér még néhány évfordulót, noha egyáltalán nem biztos, hogy megéri. Mindenesetre addig is próbál megérteni egyet s mást. Abban a hitben ringatja magát, hogy csak a dolgok valamiféle megértése révén képes beérni – képes beérni valódi önmagát.

Életünknek egyik értelme, hogy meg kell érnünk a halálra. Ez csak nagyon keveseknek sikerül. Maradékáltalánul pedig talán senkinek. Soha semmi sem sikerül maradéktalanul. Emberek vagyunk, legjobb szándékunk, minden tehetségünk, minden erőfeszítésünk ellenére maradnak utánunk elvarratlan szálak. A mi könyörtelenül egoista, az egyéni teljesítményt mindenek fölé helyező kultúránkban és korunkban szinte már lehetetlen ezzel megbékélnünk.

Korunk gyors ütemben szekularizálódó európai típusú kultúrái az elmúlás szorongató kérdéseire nem képesek hiteles, vigaszt nyújtó válaszokat adni az egyén számára. Alkalmatlanságukat jobb híján azzal palástolják, hogy bagatellizálni próbálják a halált,

kirekeszteni az emberi élet legfontosabb eseményei közül, s amikor – eleinte még csak közvetve – kikerülhetetlenül szembesülni kell vele, igyekeznek képmutatón méltóságteljes, valójában azonban velejükig szenvtelen ceremóniákkal legalább sterilizálni, a hétköznapi halálfélelmet pedig holmi káros és értelmezhetetlen lelki zárványként szeparálni.

És mégis: e felemásan fejlett kultúrák individualista embere – miközben páratlan teljesítményekre sarkallja magát – már kora kamasz korától elementáris halálfélelemben él. Nem csoda, hiszen amikor egy magányos ember távozni kényszerül, maga az univerzum omlik össze számára. Ő maga önmaga világegyeteme, saját elmúlása tehát maga a világvége. A vélt veszteség s a kín így megsokszorozódik, és emberünkön a pánik lesz úrrá.

Ha azonban kultúránk elidegenedett, a vég felé egyedül, feloldhatatlan lelki fájdalomtól nyüzszítve haladó embere művészi hajlam és képesség birtokában van, van még egy esélye: a végzete közeledtével a körüle egyre gyorsuló ütemben kiháló világ virtuális újratemtése – az alkotás. Az alkotás révén talán mégis el tudja hitetni magával, hogy az őskáoszból, amelyből jött és amelyben hamarosan újból elmerül, ha csak egy minútumra is, sikerült átérezhető, értelmezhető, kiegyensúlyozott, mások számára is belakható, szolidáris és otthonos világot kreálnia.

Hát igen, a magányos, helyét kereső hitetlen szeretné kereknek, ábrázolhatónak és megfejthetőnek látni a világot, hogy elhelyezhesse benne önmagát. Pedig valójában az európai társadalmak embere is ugyanolyan méhrajban, hangyaközösségben él, mint a bölcsebb és boldogabb természeti népek, csak éppen ők még a maguk szakrális világképében is pontosan látják a saját helyüket – élükben, holtukban egyaránt. Mi viszont amióta közös erővel eltettük láb alól a Teremtőt, már egymás szemébe sem nézünk szívesen. Atomizálódott, tetszhalott közösségekben, hézagpótló virtualításban és bárgyú szappanoperává lebutított emberi kapcsolatunkban élünk. Istenünk halála óta a végső kérdésekkel kapcsolatos minden teendő ránk maradt.

De miért is ecsetelem ilyen hosszasan az organikus és minden tekintetben jól organizált, emberközpontú közösségi létezés édenkertjéből kiűzetett, szorongásokkal teli egyén lelkivilágát? Miért egy általánosítható, korunkra jellemző életérzésről és embertípusról beszélek, amikor az egyediről és megismételhetetlenről: Talamon Alfonzról kellene?!

Nem, nem! Nem kalandoztam el.

Amikor ezeket a Franz Kafka óta ismert, s mára szinte már közhelynek számító megállapításokat teszem, róla is beszélek. Róla is, mint a legtöbbünkről, ám főként arról, ami – akárcsak legtöbbünket – őt is leginkább foglalkoztatta: az emberi psziché mélyén egymásba nyíló, névtelen szörnyektől hemzsegő, baljós sejtelmekkel bélelt, ablaktalan, éjsötét szobák labirintusából lehetséges-e még a visszatérés az édenkertbe, a „Trianon előtti kocsmák” kedélyes, nagy egyéniségekkel és humánus különcökkel teli, ártatlan csínyektől sem mentes, de alapvetően lovagias, bensőséges, emberi léptékű világába? Van-e út a végletesen fragmentált, széthulló világból a nagy történetekbe, a naprakészen megélhető történelembe? És egyáltalán: létezett-e valaha ez az édenkert, vagy csak a Kékszakállú herceg várának legbelsőbb szobájában álló öreg dagerrotípia objektívje torzít, és a kezdetleges optika tréfálta meg odafigyelésre, szeretetre, együttérzésre éhes képzeletünket? Mi marad meg belőlünk, ha már magunk is az egyetemes histórián és a személyes történelmen kívül létezőnk, és tudatunk civilizációs szorongásoktól deformált, önmagukba visszanyúló barlangfolyosóin kóválygunk, ha az elképzelt nagy világszellemnek, holmi fegyencek módjára, csupán a vakbelében rójuk köreinket kényszeresen, mert hogy önmagunk rabjai vagyunk?

A már felidézett időben és helyszínen ezeket a kérdéseket a következőképpen öntöttem szavakba:

Aki – ha akár csak lélekben is – végigkövette szegény Fonzi hosszú, néha némi reményt is megcsillantó, ám visszafordíthatatlan agóniáját, aki öt évvel ezelőtt, azon a szeles szeptemberi napon jelen volt, amikor a sír torka véglegesen elnyelte a mindvégig piszlákoló reményt, aki akkor mélyen átélte mindezeket, azóta gyökeresen másként tekint már a halálra. És az életre. A saját életére is. A maradandóbb értékeket, a biológiai óra és a sorsóra cselvetésein elégtételt vevő minőségeket keresi magában és maga körül. Valamit meglel, s valami soha nincs sehol. A nagy lehetőség mindig elveszik. De kivételes esetekben valami, valami sohasem egész, ám mégis teljes fennmarad. Lényünknek ez a töredékességében is az egész benyomását keltő, továbbélésre is képes fragmentuma, sajnos, sosem anyagszerű, de – talán éppen ezért – mégis alkalmas arra, hogy a földre sülyesztett testtel kihunyini látszódo reményt a szellemi térben lobbantsa fel újra.”

– Szerkesztői és emlékezői énedtől térjünk most vissza költői énedhez. A stigma krátere című versesköteted egyik érdekes kísérlete a szürrealizmus újraértelmezése. Mi adta ehhez az inspirációt?

– Egy nagyszerű könyv, Paul Éluard A körülmények és a költészet című rendhagyó esszé-kötete hergelte fel a képzeletemet. Illetve, hogy egészen pontos legyek, ennek a könyvnek a függeléke, aminek A szürrealizmus kivonatos szótára a címe, és a párizsi szürrealista kiállítás alkalmából jelent meg 1938-ban, Éluard és André Breton közös szerkesztésében. Ez valóban egy szótár, igaz, rendhagyó szócikkekkel. Az első fogalom mindjárt az „(Absurde) Képtelenség”, amelynek szürrealista értelmét az avatott szerkesztők két idézettel látták megvilágíthatónak. Az első Baudelaire-től való. Így szól: „...a földhözragadt okoskodók, akik nem bírnak fölemelkedni a Képtelenség logikájáig.” A másik magától Éluard-tól származik; ebből már útmutatás is kiolvasható: „...a logikai rendet megbontani a képtelenségig, a képtelenség által eljutni az értelemig...” És így tovább, egészen a Zuecca címszónál található Musset-idézetig, amely például meghíletett, és továbbbírtam.

A „továbbírás” azonban csupán az egyik alkalmazott módszerem volt. Legtöbbször egyszerű mottóként funkcionál az idézet, néha meg afféle hányaveti, ordenáré módon reflektálom. Szóval az az állítás, hogy én a szürrealizmus újraértelmezésére tettem volna kísérletet... Hát, nem tudom. Elég jól hangzik, meg kell adni, de mélyen lehajtott fővel be kell vallanom, ez eszembe se jutott.

Volt egy továbbgondolható és különböző nyelvi regisztereken megszólaló, igencsak tarkabarka nyersanyag (merthogy ráadásul nem csak különböző korokban élt költőtől-íróktól vannak ott citátumok, hanem például Hérakleitosztól és Lenintől is), ami meghozta az étvágyamat, és persze azonomód nekiestem, mint disznó a makknak. Ennyi az egész. Aztán hogy az egyik szösszenet erre, a másik meg arra vette az irányt? Hát meglehet... Így szokott az már lenni. Meg aztán az értelem a szürreális képfüzereken ringatózva sem képes teljesen kikapcsolni, csupáncsak dezorientálódik kissé (ami különben megfelelő adagolásban néha jót szokott tenni neki), de hát végső soron azért mégiscsak azon csapások valamelyikén indul tovább, amelyek a konkrét inspirációból ágaznak szerte. De igazat megvallva nem figyeltem én akkor az irányokra (pedig különben meglehetősen akkurátus vagyok), hanem megengedtem magamnak egy kis gondtalan fetrengést a szabad asszociációk dagonyájában. És tessék, mégis milyen koncepciógyanús valami lett belőle! Úgy látszik, még arra is külön oda kell majd figyelnem, hogy szertelennek hassak.

– Ezt nem mondanám, de hagyjuk... Csehy Zoltán írja, hogy nálad a hasonlat és a metafora, a költészet legősibb formái meghatározók. A Rimbaud által megfogalmazott

„Modernnek kell lenni mindenestül!” jelszava jelent-e valamit ma? A korszerűségnek van-e efféle relevanciája?

– A jelszavak mindig jelentenek valamit. Persze, sosem – és senkinek sem – ugyanazt. És megvan az a sajátosságuk, hogy írás közben pipabagót sem érnek. A mesterművek nem szabásminta alapján készülnek. A homályos elvi célkitűzések és a művészetideológiai zagyalékok zátonyaitól messze elragadja őket a lendület. A parttalan szenvedély dagasztja vitorláikat, mit nekik előzőleges megfontolások, tudálékos teóriák, spekulatív elvárások! Aki erőnek erejével modern akar lenni, legjobb esetben is csak egy új divatot indít el. Szép veretesre kikalapál egy nyelvi modort, egy darabig sokan majmolják, a vállukra emelik, aztán egyszer csak megunják, mint a lódenkabátot vagy a tiki-takit, és kidobják a többi kacat közé.

Valéry meg például azt találta mondani, hogy „a költészet ódon mesterség”. Mindenfélét mondanak. Én úgy gondolom, ha egy szöveg erős, hát attól érezzük erősnek, hogy úgy jellemző a korra, amelyben született, úgy kor-szerű, hogy a kortalanság kódjait is tartalmazza. Egyszerre ódon és modern.

Úgy van ez ezzel a modernséggel is, mint a realizmussal. Emlékezzünk csak a könyvtárnyi terjedelmű realizmus-vitára!... És a mai napig nem tudjuk egészen pontosan, mi a nyavalya is az a realizmus. Vagy ott vannak például a szürrealista kiáltványok. Mindegyikben nagyon meg van mondva, hogy milyennek kell lennie egy szürrealista alkotásnak. Csakhogy a szigorú kritériumoknak soha egyetlen árva verssor sem tudott megfelelni. A fogalmat, jobb híján, mégis a mai napig használjuk. Valami miatt szükségünk van ezekre a csiki-csuki fiókokra. Ki-be huzigáljuk őket, el vagyunk velük. De aztán előbb-utóbb elragad az ihlet, és akkor írunk, írunk és írunk... Holmi rekeszekre, fiókokra rá se hederítünk.

– Nézzük meg ugyanezt egy kicsit más oldalról is. Egyik kötetednek a fűszövegében írod: „Az ihletettség lassacskán újból a korszerűség fokmérőjévé válik, a korszerűség fogalma pedig minőségjelzővé nemesül.” Kifejtenéd egy kicsit bővebben, hogy is gondoldod ezt? Ki a korszerű művész teszerinted?

– Jó, hát akkor nekifutok még egyszer... Mint ahogy az ebből az idézetből is kiderül, véleményem szerint a korszerűség fogalma a művészetre önmagában nem alkalmazható. Mert vagy ihletett, katartikus, sugárzó egy mű, vagy nem az. Ha ilyen – nem lehet korszerűtlen, hiszen éppen attól ilyen, hogy erős hatást gyakorol a kortárs befogadóra, következőképp a kor életérzését szublimálja. Ha pedig langyos vagy egyenesen érdektelen valamely alkotás, és nemigen gyakorolgat semmit senkire – mitől lehetne korszerű?!

Az persze igaz, hogy minden mű többé-kevésbé egy adott kultúrához kötött, más kulturális hagyományokkal rendelkező közegben nem biztos, hogy ugyanolyan erős hatást vált ki. És vannak ugyan alkotások, amelyek „univerzálisabbak”, egyszerre több kultúrához is kötődnek, más kulturális hagyományokra támaszkodva is dekódolhatóak, és idegen közegben is van aktuális olvasatuk, de ennek a „többletnek” közvetlenül nincs köze a minőséghez. Ha pedig nincs köze a minőséghez, mi köze lehet a korszerűséghez?!

Sajnos, a technikai civilizáció fejlődés-eszméje olyan területekre is átszűrődött, ahol a fejlődés fogalma nehezen értelmezhető. A technika ugyanis fejlődik, ehhez kétség sem férhet – de miben fejlődik például a művészet? Mért hisszük azt, hogy egy Picasso-mű mélyebb hatást vált ki, mint egy afrikai maszk? Talán *itt* és *most* igen (bár ez sem evidencia!), de *ott* és *akkor* az volt az érvényes. Az *akkor* és a *most* között persze sok minden történt *itt* is és *ott* is: tökéletesítettük fegyvereinket, fejünkre hullott Newton almája, fel-

jutottunk a Holdra, kommunikációs robbanás, elektronikus médiák, számítógép, miegyéb. A tudományos-technikai fejlődés folyamatos, sőt, egyre gyorsuló ütemű. A társadalmi változások, átstrukturálódások követik a felgyorsult tempót, és az emberi psziché is igazodik a kor kihívásaihoz, legalábbis megkísérli. De hogy ezek a társadalmi-individuális reakciók fejlődést jelentenének, azt nem hiszem.

A művészetek nem fejlődnek, hanem – természetesen a technika nyújtotta új lehetőségeket is „kihasználva”! – folyamatosan végzik egyre reménytelenebb egyeztető munkájukat logikai és érzelmi tudat, kollektívum és individuum, múlt és jövő, és a (sajnos) mind felületesebben egymásba mosódó kultúrák között. A helyzet kétségtelenül egyre bonyolultabb, s ezért az egyensúlykeresés folyamata is egyre összetettebb, de ez az egyre áttekinthetlenebb összetettség nem a fejlődés, épp ellenkezőleg: az egyre mélyülő válság jele.

Véleményem szerint a korszerű művész az, aki – tartva magát az alkotóművészet hagyományaihoz – a kulturális hagyományokat pszichéje aktuális (a korra, a helyre is jellemző) állapotának megfelelően, mély beleérző-képességgel, kreativitással, arányérzékkel és elmélyült mesterségbeli tudással, tehát magas művészi színvonalon újraértelmezve képes újból és újból közkinccsé avatni.

– Több helyen is olvasható az a vélemény, hogy költészetedet egyként jellemzi a játékos-ság, a vérbőség és – miként Csehy Zoltán állítja, a nyelv állandó teherpróbája. Honnan ez a vitalitás? Valóban a nyelv határsáv-tapasztalatai izgatnak-e? Hogyan látod ebből a szempontból a kortárs költészet természetrajzát; mennyire vannak rokonságaid?

– Nem tudom, mi ez nálam... Mit mondjak, már benne vagyok a korban, de ha korlátokat, áthághatatlanok deklarált határokat érzékelek, mégis felforr a vérem, és valami elementáris vágy tölt el, hogy a tabuizált határsávok érzékien sűrű rekettyéseiben jártassam meg a nyelvemet... Ez, ugye, máris a játékos-ság és a vérbőség találkozása egy nem egészen ártatlan mondatban. Így, együtt, mindjárt teherpróba is. És nemcsak a nyelv.

Nem vagyok tudós poéta, hála a Jóistennek, néha még a fogalmazás is gondot jelent, sajnos. Az írás hevében egyszerűen nem találok a normatív kifejezéseket, így aztán kénytelen vagyok találgatni, szavakkal, szórenddel, távoli asszociációkkal, szójátékokkal, saját tenyésztésű szófordulatokkal és fogalmakkal bűvészkedni, elterelni a figyelmet nyilvánvaló hiányosságaimról. Nevezhetjük ezt nyelvi kreativitásnak is. Mindenesetre jó sűrű habarék szokott kikerekedni belőle. Nem csodálom, ha a tudós elméknek felfordul tőle a gyomruk. Már csak azért is, mert ezek az elmék maguk is olyanok, mint a gyomor: csak az van bennük, amit beléjük raktak. És még üríteni is eleve szelektáltan ürítenek. Ezzel szemben az én fejemben állandósult a táplálékhiány, a szellemi elemózsiának úgy kell benne megszorodnia ösnnemzéssel. És persze az ürülék sem igazán egynemű. Igaz, nincs benne semmi más, csak ami a kultúra egészének is része. És akinek van gusztusa hozzá, megtalálhatja benne a vezérfonalat is. Ehhez azonban a szócsimbókok között kell matatnia, a nívós szakirodalom lapozgatása tiszteletreméltó és legalább annyira nem haszontalan, mint amit én csinálok, de az efféle érzéki matatás fennforgása esetén többet segít az eligazodásban a párizsi opera aktuális tűzvédelmi rendszabálya is (amit még a korzikai Napóleonnak állt módjában zseniálisan megalkotnia).

Én az értelmezéshez hét fogódzót adnék meg exkluzívan itt, csak most, csak neked: időtlenség, egymásra vetítés, köpök a sírotokra (ti is az enyémmre), szeretet, mély főhaj-tás, szemben az árral, ezt kapd ki! Gyengébbek kedvéért, összefoglalva: valami avított, divatból kiment vagányság.

A rokonsággal úgy vagyok, hogy nem olvassák a verseimet. Nem is terhelem őket ezzel. (Ők sem engem az igény erőszakos kinyilvánításával.) Így hát másokon csattan az ostor. A párom és a fiam például jól tűri és meg is becsüli, ha a műzsák időnként elkapják a frakkomat. Nekem viszont cserébe nincsenek olyan igényeim, hogy szűzleányok vagy kritikusok ájuldozzanak a köteteimen.

Ami pedig a szellemi rokonságot illeti, igencsak terebélyes a családfám, mert majdnem minden számottevő alkotóban találok valami sajátot. Mintha a fél világ az én verseimet írogatná. A meghatározó hatást mégis a még mindig egyre bővülő, rajtam is jócskán túlterebélyesedő Tsűszó-életmű jelenti számomra. Köszönöm neked, Sándor, hogy én tudok lenni helyetted!

– *Bármiről írsz, gyakran át- meg átszövöd pajzán kétértelműségekkel, és verseidben is nagyon hangsúlyos az erotika. Néha talán már túlságosan is...*

– Miért, az Univerzumban nem nagyon hangsúlyos?! Születés, nemzés, halál. Ezek a fázisok, a sorrend nézőpont kérdése. Én igazán nem erőltetném, de nem tudok egyet lépni még a kertben se, hogy valamelyik etapba bele ne ütközzek, furcsán venné ki magát, ha szemérmesen hallgatnék róla. Aztán meg, úgy hírlík, a művészi érzékelés is érzéki... Ebből is kibontható egy lehetséges magyarázat. És ez a kettő össze is fűzhető, ízlés szerint. Egyszóval: ha csak nagyon, az szerintem épp jó. Az a fontos, hogy túlhangsúlyos ne legyen. Az arányérzék mindenekfelett. De az alkotásban, bizony, soha nem az óvatoskodó, pipogya középút az arany. A tökös „aranyásó” úgy próbálja kifejezni az őskáoszban tekergető, az ember számára is hozzáférhető jelenségtelekből a tipikust, hogy az Egészet törekszik együttlátni. Vagyis már csak kényszerűségből is furtonfurt olyan területekre téved, ahol mások az arányok és másképp metsződnek az aranyak. Ezt invenciózus poétikáknál kellek figyelembe venni!

– *És a magadét nyilván ilyennek gondolod.*

– Miért, te nem?!

– *De, de, én is!*

– Hiába vigyorogsz ilyen ördögien, nem kaptál rajta önteltségen. Ha jobban figyelsz, észlelhetted volna, hogy nem a megvalósítás minőségéről, csak a poétikáról beszéltem. Na, lapozz, tedd fel a következő kérdést!

– *Khm... Különösen utóbbi köteteid, a Bárka és ladik és az Ének rengeteg nyelvet szólaltatnak meg, a gömöri tájnyelv éppúgy jelentést nyer bennük, mint az alkalmi költészet fennkölt, és általad együttal ironizált modusa. Ez azt jelenti, hogy lírai identitásod több nyelvben tudod elképzelni?*

– A költő nem tehet mást, mindig valamilyen nyelvre építi az identitását. És hát való igaz, a nyelv egy igen rétegezett valami, például magyar nyelv is annyiféle van, hogy csak na. Úgy látszik, számomra igen fontos költői identitásom stabilitása, ha ugyanis erről van szó, igencsak óvatos duhaj vagyok, és megnyugtatóbbnak tartom, ha több lábbon áll, ha több táj- és rétegnyelv támogatja. Ráadásul az identítasalapozás hevében ezeket a lábakat is sokszor keresztbevetem, egymásba fonom. Néha valami elképesztő nyelvi katyvasz jön így létre, és az isten se tudja kibogozni, hogy például tényleg patetikus-e ez vagy az, vagy az emelkedettség paródiája, mennyi benne a komolyan vehető és mennyi az irónia. Hogy most ez a fazon, aki szóland, valóban olyan megrendült, mint amilyennek első pillantásra tűnik, vagy sírás helyett a röhögőgörcs fojtogatja. Szóval, ahogy az már lenni szokott velünk mostanság ezen a kivénhedt kontinensen...

Merthogy ilyenek vagyunk mi ezen a véget érni nem akaró ezredfordulón. Egy két-ezer éves erkölcsi világrend romjai közt kóválygunk, keresgélve a módját, a széthullott szerkezeti elemeket miként rendezhetnők el úgy, hogy új, átfogó értelmet nyerjenek, és miközben lazaságot tetteve, de azért már egyre feszültebben puzzlezunk, gyors egymásutánban különböző pofákat vágunk a dologhoz. Nincsenek vegytiszta érzéseink. Minden hangulatunk minimum dupla fenekű. Ha a temetésen orra bukik a plébános, a könny máris más hangszerelésben csobog végig arcunkon. Mintha csak magunk is több, egymáshoz nem egészen illeszkedő darabból lennénk összerakva, mintha hol egyik, hol meg a másik énünk kaparintaná meg a kormányrudat, s venné kézbe az irányítást, de hiába, hogy sziklaszilárd elhatározással kanyarítaná ladikunkat meghatározott irányba, nem sikerülne teljhatalomra jutnia szétburjánzó szándékaink felett...

– Nem beszélve Tsúszó Sándorról, akit, ugye, egy veled készülő hosszú beszélgetésben nem lehet elintézni egyetlen mellékes megjegyzéssel... Milyen új tényekkel szükséges megismerkednünk a nagy virtuális költő recepciójának újabb fordulatairól?

– A Tsúszó-kutatás legfontosabb, empirikusan is messzemenően beigazolódtott elméleti eredménye talán az a felismerés, hogy a kollektív én nem egyszerűen az individuális ének összege, nem is ezen utóbbiak legkisebb közös nevezője, és nem is kvintesszenciájuk, hanem egy önálló, minden részelemétől diametrálisan megkülönböztető minőség. Számomra annak tudatosítására is az egyre terebélyesedő Tsúszó-életmű vizsgálata adott módot, hogy az anyagtalan, testhez, materiális térfogathoz köthetetlen tiszta szellem megteremtése hús-vér emberek előjoga. (Itt természetesen Martossy Borbálára, Tsúszó tizenkilencedik századba helyezett fiktív költőnőjére utalok.) Az is nyilvánvalóvá vált a mindmáig szaporodó és egymással éles szakmai vitákat folytató Tsúszó-szakértők számára, hogy a párhuzamos képzeletekben lejátszódó eseménysorok majdnem olyan nehezen rekonstruálhatók és dokumentálhatók, mint a valóság történései vagy az egyénileg kiagyalt fikciók.

A Tsúszó-filológia is hatalmas léptekkel halad előre. Számos láthatatlan tintával írt remekmű került elő a hagyatékból, amelyek természetükből adódóan igen nagy mozgásteret biztosítanak az értelmezői kreativitás számára. Vagy itt vannak a nemrég felfedezett vízre rótt versek; a folyamatosan változó forrásanyagot több Duna menti nemzet seregnyi serény filozofa próbálja értelmezni, de egyelőre megsaccolni se lehet, mikor érnek a folyamat végére.

Vannak tehát már kézzelfogható eredményeink, ámbátor még mindig rengeteg feladat áll a Tsúszó-kutatás előtt. Például az életrajz bizonyos részei a mai napig sem tisztázódtak megnyugtatóan. Különösen a Tsúszó elhallgatását követő évek eseményei bizonytalanok, amelyekről több, egymásnak ellentmondó feljegyzés készült. Van olyan állítás, hogy Sándor plasztikai műtétnek vetette alá magát, és útra kelt fekete Afrikába, ahol a pigmeusok királyukká választották, s most több ezer leszármazottja farigcsálja a rímeket a Kongó esőerdőiben. Mások azt állítják, UFO-k rabolták el, és űramazonokat termékenyítettek meg spermájával, megint mások pedig arra esküsznek, hogy klónozták, és egy egész galaxist vele népesítettek be. Később, hogy ne legyen magányos, Martossy Borbála Tsúszó irodalmi fikcióiban megjelenő szellemét materializálták, majd a testet öltött Borbálát annyi példányban klónozták, hogy minden Tsúszónak jusson belőle egy. Állítólag a mai napig sok-sok utóduk születik, régen túlterjeszkedtek saját csillaghalmozaton, és sarjaik már több mint másfél évtizede a földet is elérték, de testetlenek maradtak, mert valamilyen géntechnológiai malőr következtében anyjuk eredeti létformájára ütöttek, ezért – bár szaporodóképességük rendkívüli – csupán a kék bolygó irodalmi szellemlényeként állományát szaporítják, azt viszont tetemes mértékben...

– Jó, értem, hogy a valóság szemléleted rugalmassága szinte végtelen, de néha azért elszólsz magad. Egyszer például azt nyilatkoztad: lehet, hogy nem is te írod Tsúszót, hanem ő ír téged.

– Hogyne, hiszen minden erős szöveg egyaránt újraírja az íróját és az olvasóját. Nézd, elterjedt Tsúszóról, hogy fikció. No de létezik, vagy nem létezik? Ha nem létezne, nem beszélénk róla. Ha viszont létezik, miért lenne fikció? Ilyen alapon én magam is fikció vagyok. Az is fikció, hogy itt ülünk erre a gyönyörű kertre nyíló teraszon...

– Húúú! Váltunk talán témát... Utolsó köteted néhány versébe beépítetted a 90-es évek magyar teoretikus irodalmának legelvontabb rétegeit is. Szükséges a versnek reagálnia az irodalomelméletre? Mi a véleményed az utóbbi évek magyar irodalmának recepciójáról?

– A művészetben szerintem egyáltalán nincs semmi „szükségesség”. A szépirodalomban se. Annál több benne a „lehetséges”. És természetesen az irodalomelméletre is lehetséges versben reagálni. Miért is ne?! Csak meg kell találni a módját. Vagy hagyni, hogy a mód találjon rá a lehetőségre. Ez persze valóban egy igen-igen ingoványos szeglete a lehetőségek irtatlan nagy rengetegének. Nem könnyű szárazon megúszni. Viszont épp ezért szép feladat. Én azonban nem voltam ilyen merész. Nem reagálok az irodalomelméletre, csak megidézem. Persze ez is lehet provokatív. A provokálás azonban ehelyütt nem volt kifejezett célom. Legfeljebb afféle mellékhozadék tehát. Talált kincs.

Egyébként, amikor ezt szóba hozod, bizonyára a *Bárka és ladik* című versemre gondolsz elsősorban, amelynek ez az egyik kulcsmondata: „Az individuum Kháron ladikján jut el a kollektívum Noé bárkájáig.” Vagyis minden szellemi természetű érték, amit az egyén a nemlét felé haladtában fokozatosan létrehoz, csak a kollektív tudatba felkapaszkodva – és ott aztán persze mindenféleképpen elegyedve, a rajta élőkódó különböző interpretációknak, címkéknek, mítoszoknak végképp kiszolgáltatva és a folytonosan változó életerések, ízlések és divatok hullámai között hánykolódva – képes megmenekülni az enyészettől. Ez egy epikus prózavers és egy versesszé kevercse. Egy fiktív verselemzés-gyakorlat kvázi vendégzsövegeinek hallgatása során mindenféle felmerül az öregedő irodalomtanár tudatából, gondolatfoszlányok, elmélettöredékek, még egypár emelkedett hangú szonett is. És igen, van benne egy olyan rész, ahol irodalomelméleti szövegfragmentumok keverednek én-költéssel. Biztos, ami biztos, az egész még egy sci-fi-olvasat lehetőségével is meg van fejelve.

És hogy mi a véleményem a magyar irodalmi recepcióról? Ma már sokkal jobb a helyzet, mint a *Bárka és ladik* írásának idején. A zavart az okozta, hogy az átkosban – mondjuk így – kissé el lett hanyagolva a kortárs irodalomelméleti iskolák legfrissebb eredményeinek követése. Még a fonál vége is elkeveredett valahol, és csak a hetvenes években kezdték néhányan keresgélni. Közben a szépirodalom ment tovább a maga útján, a nagyobb része a gondosan konzervált elmélet mentiben araszolgatott körbe-körbe mindegyre kisebb mesterek zászlai alatt, de idővel egyre többen szakadtak el a nyájtól, s tévedtek új legelőkre. Hatás is több érthette őket, mert sokkal több minden volt például lefordítva, mint elméleti anyagból, meg aztán a szépliteratúra olyan kitalálós valami, egy vérbeli író sosem elégszik meg a már elmondottak visszabüfögésével, és sokkal erősebben sarkalja a képzelete, mint egy irodalomtudóst.

Aztán, ugye, meglett végre a szál, nem is egy, hanem mindjárt néhány, jöttek a tanítványok, kézről kézre adták, aztán azok is apostolok lettek, noha valamivel már kisebbek, és így tovább. Az történt, ami az új vallásokkal: a gyökeresen újak tűnő felismerések türelmetlenné tették egymással szemben a felekezeteket, a felajzott hitbuzgalom viszont dogmák konstruálásává és körbearszolgáltatássá fajult minden oldalon. Miközben évekre megfeledkeztek arról, hogy a szent könyvekből időközben egészen a kiskatekizmusokig,

liturgiáig lebontott egész elméleti ákombákom eredetileg a felhők fodraiban hancúrozó, megfoghatatlan szellemlényről, az irodalomról szólt, és próbálta viselkedésének, illékonyságának, legbensőbb természetének lényegét feltárni. Az volt a vég kezdete, amikor az elmélet embere végképp elhitte, hogy úberolhatja a naturát, és kezdett a pompás felhőalakzatokban rejlő minőségekkel szemben holmi elvárásokat támasztani. Csakhogy a felhők nem tudtak veszteg maradni – még ha egynémely kísérlet is tett erre –, hanem kavarogtak tovább, és hát egyre csak jöttek az újak is. A helyzet tarthatatlanná vált. Persze nem – vagy nem elsősorban – a szépirodalom számára.

Mára, úgy látom, a felekezetek összerosódóban vannak, és talán némi bölcsességre is szert tettek: rájöttek, a szemlélődés a dolguk, a folyamatok leírása, elemzése, és nem irányadás. És ami nem kevésbé fontos, és mindezzel összefügg: az irodalomkritika az olvasóközönségnek szól, az elmélet pedig erre specializálódott szakmai folyóiratokba való; a kritika nem lehet az elmélet szenttelen gyakorlásának, a pusztá behelyettesítésnek és a levezetésnek a terepe, nem a szépirodalomnak kell ugyanis az elméletből építkeznie, hanem éppen fordítva; a kritika mindig szubjektív, ha az objektivitás hamis pózban tetszeleg, két zsákutca közül választhat: vagy nem mond véleményt, vagy erőnek erejével az elméleti elvárásoknak próbálja megfeleltetni az irodalmi alkotást. Mindezt aztán persze a kritika nyelvének megalkotásánál is figyelembe kéne venni.

Az elméleti skrupulusok feloldódása, a hatásbefogadás pszichés mechanizmusainak liberalizálódása, a szubjektív ízlés újabb térnyerése végső soron még az irodalmi kánonra is kihathat. Ebből persze semmi olyan nem következik majd, ami a művészi irodalomra is visszahathatna. Ez csupán az irodalomelmélészek és legfeljebb az ő maréknyi közönségük ügye. Így például az enyém is, mert civilként azért én is közéjük tartozom.

– Ének című verskötetedben három szonettkoszorú is van. Parti Nagy Lajos, József Attila és Ady Endre egy-egy szonettjére írtad őket. A nyugatosok első nemzedékéből miért Adyt választottad? Ahogyan a nyelvvel dolgozol, arra gondoltam, Kosztolányi áll hozzád közel.

– Az talán túl könnyű lett volna. Egyébként valóban nagyon szeretem Kosztolányit, nem kizárt, hogy egyszer majd őt választom. Most azonban Ady jobban izgatott. Egyrészt, mert a költészet berkeiben igencsak nagy csönd van körülötte. Azokban az években, amikor komolyabban kezdtem foglalkozni a versírással, a születése centenáriuma volt, és a vízcsapból is Ady folyt. Aki kedvelte, az is megundorodott tőle. Miután az ünneplés befejeződött, senki nem akart róla hallani. Később az irodalom is más fordulatokat vett, Adyról teljesen megfeledkeztek, jó pár évig én sem vettem elő. Ez jót tett neki, mert ma már frissebb szemmel olvasható, és még gyengébb műveinek sokszor modoros felszínén is kitapintható a mélyben tobzódó szenvedély eszeveszett löktetése. Számos kevésbé ismert jelentős versét pedig szinte szétfeszítik az újból hadra fogható energiák. Ezeket az energiákat próbáltam én újrashasznosítani ebben a szonettkoszorúban. Mesterszonettnek egy igen szikár, sötét, személyes ihletettséggű versét választottam, amelyet a Léda- és a Csinszka-korszak törésvonalán írt. Egy ilyen „koszorú” azonban közel kétszáz sor, a kölcsönvett szonett témakörén tehát túl kell terjednie. A közéletiség és a személyesség egymásra vetítésére Adynak saját licence van. Úgy döntöttem, ezt a megszólalásmódot idézem fel, némileg korszerűsítve. Vagyis olyasmivel próbálkoztam, ami a mi posztmodernnek nevezett korunkban borzasztóan kínos... Hát igen, bizonyos eljárások már pusztán azért is fölkeltik az érdeklődésemet, mert nem elegánsak.

– Vagyis éppen nem divatosak...

– Mit csináljak, szeretek szembevizelni a széllel! És ezzel a verssel, úgy tűnt, szép kis ellenszemet kavartam, mert az több szempontból is kétségtelenül provokatív, ráadásul

nagy példányszámú lapban volt olvasható, mégsem beszéltek róla. Én tökök voltam, hogy megírtam, és ez a hallgatás is egy tökök reakciónak számított. Ilyen korban élünk.

Különben mindenkinek igaza van: Ady, valljuk be, sokszor csöpögős, krisztomániás, arrogáns; de ez a lagymatag kor is megéri a pénzét! Amikor szembemegyek veled, nekem is igazam van!

– *Szinte minden kötetedben átírod az előző könyved verseit. Miért tartod ezt fontosnak? Miért nem lezárt számodra a vers?*

– Egyes olvasók számára nyilván már ez is provokáció. Képzeld el szegényeket: tegyük fel, az ő képzeletükben is megképződik végre valami hatás, amelynek okán szépen besorolhatnának valahova. Igen ám, csak hogy én térülök-fordulok, és más helyre teszem a hangsúlyokat! Akkor most melyik a belülről fakadó, az őszinte?! Melyik az igazi, az érvényes?! Szóval, azt várják a költőtől, hogy mondja meg magáról a tutit, aztán maradjon úgy. Én viszont különböző nézőpontokból vizsgálom meg a dolgokat, miközben különféle hangulatok hatalmasodnak el rajtam, aztán megmondom így is, úgy is, amúgy is, sőt néha mindezt még egymásra is vetítem. Ettől aztán nagyon ki tudnak akadni. Szerintük egy komoly ember egy tömbből faragott, konok, statikus szellem. Aki nem ilyen, az spekulál, felelőtlenül játszadozik, valóságidegen és műve csöppet sem életszerű.

Hogyhogy nem életszerű!? El tudod képzelni, hogy egy ember megszakítás nélkül egyetlen őszinte, rá jellemző gondolatkörben és életérzésben leledzzen? Hát én nem! Más kérdés, hogy például Pilinszkynek minden műve egy nagy, stilizált, kulturálisan mélyen beágyazott érzéskomplexumot sugall. Vagyis ebből a szempontból ő nagyobb szerepjátékos, mint Weöres Sándor. Pedig az nem semmi!

– *Hogyan születnek az új versválogatásaid?*

– Azokat a szövegeket szoktam kötetbe válogatni, amelyekkel éppen nem tudok már mit kezdeni, de azért mások számára talán mégis érnek valamit. Ha ezekből összegyűlik annyi és olyan, hogy képes vagyok beléjük látni valamilyen izgalmas struktúrát, viszont az elképzelt ívben vannak még hézagok, néha akár ezekbe a konkrét résekbe is hajlandó vagyok beleírni verseket. Vagyis a köteteim összeállításakor a szerkesztői énem is aktívul részt vesz, és általában könyvműben gondolkodom.

Persze a közlés után sokszor mégjcsak kedvem támad a szépen megüledett szavak és szerkezetek közé csapni, átgyúrni és új életet lehelni beléjük. Aztán azokat is hagyom kivérezni egy újabb kötetben. Kíméletlen vagyok a teremtményeimmel, mint maga az Úr. Úgy uradom, hogy folyton új szövegstruktúrákban számolom fel mindenkori önmagamot. Folyvást készülődöm. Kiráz a hideg a kényelmes és fennkölt elmuladózástól.

– *Ritkán jelentkezel új verseskötetekkel. Ezeknek a hosszú szüneteknek az az okuk, hogy komótosan, nagy belemélyedéssel alkotsz, vagy hogy egyfajta ünnepnek, kikapcsolódásnak tekinted a versírást?*

– Mindkettő igaz. Aprólékosan dolgozom, lassan haladok előre, és verselést nem tekintem napi feladatnak. Mindig hagyom magam feltöltődni. Nincs semmilyen külső célom a versírással, csak az, hogy magammal és a magamon átszűrt világgal foglalkozzak. Örülök ugyan, ha másnak is bejönnek a szövegeim és nem vagyok boldog, ha nem, de ezek pillanatnyi, gyorsan múló hangulatok, nem leszek tőlük más ember. Az énemnek azokra a belső tartományaira, amelyeket az írás során próbálok megismerni és alakítani, nincs számottevő hatásuk. Mi is lehetne? Az író szeme előtt nem az anyanyelvi kultúra gyarapításának nemes célja lebeg. Nem a versbarátoknak, nem a kritikusoknak, nem a

5

7

nemzetnek ír. Illetve vannak olyanok, akik igen, de az úgy is néz ki. Én magamnak szösmötölök ezekkel a versekkel, magamat, a magam valóságát boncolgatom, formálom bennük, nem kacsintgatok kifelé rossz ripacs módjára.

Más kérdés, hogy én magam is abban a kulturális erőterben élek, amelyben potenciális olvasóim, ezért aztán szövegeim viszonylag nagy eséllyel keveredhetnek termékeny párbeszédbe az értelmezői olvasatokkal.

Most talán úgy tűnik, mintha felelőtlenül viszonyulnék a költészethez, épp ezért könnyű kézzel írnék. Nem könnyű kézzel írok és nem felelőtlenül, bár könnyű kézzel is lehet felelősen. Számomra nagyon is fontos, milyen szöveg keletkezik. No de nekem fontos! Én épülök – vagy épülök le általa. Mindenki más csak akkor teheti ki magát ennek a veszélynek, ha a lelegevenebbnek látott aktuális szövegváltozatot bedobom a közösbe. Ha megjelentetem. Ez eddig, előbb-utóbb, mindig bekövetkezett, mert az értő és együtt érző versolvasók szerény létszámú közösségére is gondolok. Mindent megteszek magamért, ez a legtöbb, amit másokért tehetek.

– *Mit adsz magadnak azáltal, hogy verseket írsz és magaddal foglalkozol?*

– A koherens jelenlét illúzióját. Annak képzetét, hogy énem folytonos átváltozása ellenére is folyamatosan azonos vagyok önmagammal. A psziché korántsem statikus: hullámozik, tajtékzik, háborog, mindig más rétege bukkan felszínre. Így aztán a külső hatások – de még az emlékek is! – mindig más módon érintik. Vagyis az önazonosság képzetét megteremteni képes jelenlét szüntelen egyeztetést követel. Újra meg újra meg kell élnünk mindent, ami volt – és azt is, ami épp van. És minden aktuális állapotunkban a maga időtlen egységében érzékelnünk a folyton táguló Egészetet. A teljes éberség viszont nem kedvez a dolgok együttlításának, mert az érzékszervek ontják a friss információkat, és a mindenkori jelen tolakszik a figyelem előterébe. Tülpéviseli magát a történetben, az Egész narratívájában. Ezért megyünk le gyakran alsóbb tudatszintekre. Ezért is álmodunk. És többnyire ezért írunk verseket is.

– *Egyszóval számodra egyfajta lelki higiéné a versírás...*

– Elsősorban az. Néha azonban akár még egy-egy konkrét társadalmi helyzetre is reflektálok. Persze az egyik nem feltétlenül zárja ki a másikat, hiszen a jó versnek sohasem egyetlen olvasata van. Abban mindig szőröstül-bőröstül benne vagy. Még ha némileg bonyolítja is a helyzetet, hogy az „Én – az mindig valaki más”. A Rimbaud-verssornak ma már szerencsére a fordítottja is igaz: Más – az mindig valaki én. Vagyis mások nélkül nem vagy egészen komplett. Úgy értem, a versbéli szőrös-bőrösséghez irtó sokan kellenek. Persze őket is pszichéd legmélyéről rángatod elő, mert csirájában minden lehetséges lelki karakter, minden emberi archetípus ott szunnyad. Az ember kisgyerekkorától szerepekbe éli bele magát, hogy azonosulhasson a környezetével és azzal, akit saját magának képzel. A szerepjáték végigkíséri az életünket, mert szüntelenül aktuális önmagunkat és a közösségben elfoglalható helyünket keressük.

– *Te hogyan látod a helyed a közösségi struktúrákban?*

– Múltkor végignéztem egy csomó régi fényképet... A katonaságon készült egyik fotón például mindenki hadi puccba vágta magát: pedánsan hanyag eleganciával megkötött nyakkendő, csípőre igazított derékszíj, tatosra formázott csónaksapka, tükörfényes bakancs, csak én állok ott egy ingben, hajadonfőtt, fél lépés távolságra. Ott is vagyok, meg nem is. A csoportképeken mindig a szélen állok. Igaz, megesik, hogy mellém áll valaki. Néha többen vagyunk a szélen, mint középen. Ilyenkor persze én kerülök a szél

közepére, de ha aztán észreveszem magam, rövest elmozdulok a centrum felé. Az egyensúlyi állapotot keresem. Ehhez folytonosan mozgásban kell lennem.

– *Szemléltői pozícióban érzed magad?*

– Igen, a pálya széléről próbálok szemlélni a „nagy labdajátékot”. Onnan jobb rálátás nyílik az eseményekre, ráadásul ott menet közben is zavartalanul lamentálhatok. És ellentmondhatok – akár még önmagamnak is. Sőt, ott úgy lehetek pártatlan, hogy mindig a gyengébb csapatnak drukkolok.

– *Ez megfelel a habitusodnak?*

– Abszolút! Szoktam azért mondani erős dolgokat is, néha olyan hangulat kap el, hogy keménykedem, kiállok valami mellett vagy ellen, és ágálok, hadonászok, vadul érvelek, de nem tart sokáig, és valójában még ez is csak arra jó, hogy ellenszemet kavarjak magamnak, mert szembe menni jó. Szóval mindig valamilyen gondola-folyamatban, lelki-szellemi metamorfózisban vagyok. Az Egész ellentmondásokban tobzódó harmóniáját keresem.

Aztán van a költő lelkének egy olyan szeglete is, amelyben sem Gömör, sem Kassa, sem Pozsony, sem egyéb mély gyökerű hatás nem különül el, hanem egyetlen roppantul erős absztrakt létérzéssé tisztul. Tisztul, mert leveti konkrét szituációkhoz kötődő figurativitását, kívül helyezkedik a kulturális és a történelem-tudaton, a társadalmi idő linearitásán, közösségi kötetmeken, egyéni elkötelezettségeken, az individuuum életerén. De mégsem veszik el belőle semmi! Éppen így képes minden megmaradni. Az érzeteknek, a percepcióknak, az élmény-„anyagoknak” akkora „mennyisége” ez, hogy a kritikus tömeg fizikáját lépteti érvénybe. Szimbolikus megfogalmazásban: magába roskad, apró golyócskává tömörül, mely tömegvonzásával saját fényét is visszazippantja, s csupán gravitációs erőtere révén ad jelet magáról. A versben ez az erőter növi be, tölti ki a szavak, a sorok, a mondatok közeit. Ez rántja egymáshoz a látszólag távoli fogalmakat. E nélkül a legprecízebben konstruált verstest is pusztán meddő formai alakzat. Hiába babrál rajta az empátia, nem hatolhat beléje, mert nincsen benne beljebb. Csak abban lehet bízni, hogy a Somos-oldal, az az augusztus végi késő délután meg a többi érzelmi lobbanás is mind-mind részévé válik annak az egésznek, ami mindegyre nagyobb, vonzóbb egészek részévé törpül. Különben semminek sem lenne értelme. Legalábbis ezen a véletlen halmazon belül.

– *Lehet, hogy butát kérdezek, ne neved ki! ...Mi szükséges szerinted ahhoz, hogy valaki költő lehessen? Mi az alapfeltétele?*

– Csak olyan ember válhat költővé, aki a hétköznapi nyelvnek kakofóniájából, az egymásra rétegződő szpicsek hangkavalkádjából képes szétválogatni az egymáshoz tartozó szövegeket, kihallani a káoszban az összhangzatot. Jelentősebb költői talentummal azonban csak olyan ember rendelkezhet, aki a nyelv zeneiségén túl – amely zenének persze a disszonánsok is szerves részét képezik – képes meghallani és tisztelni a csendet is. Aki az érzéki tudatból elősorjázó hangjegyek közé megfelelő ritmusban tudja kirakni a szünetjeleket. És mindez együttvéve még mindig csak az alapadottságok, illetve az ezek megléte esetén többé-kevésbé tanulható költői mesterség szférája.

A lényeg nem a felcsendülő zene és nem az akár zengzetessé is felfokozható csönd – és nem is e két, egymás nélkül üres és értelmezhetetlen fogalom együttesében rejlik. A logikai tudatban jó esetben kellő elevenséggel és flexibilitással vibráló, s az érzéki versten nyughatatlanul matató gondolatok sem meghatározó jelentőségűek a költemény szubsztanciájának megteremtésében. Az a kis plusz, amely a verset elsodorja a valóság platóni káprázataitól és az egymásnak sok esetben ellentmondó tények gordiuszi gubancán egy huszárvágással átjuttatva a lényeg közelébe emeli – az a kis plusz megfoghatatlan.

A jó vers olyan, mint a jó bor.

A borászok két csoportra osztják a szőlőnedűket. A rövid boroknak – akár ha ízletesek is – nagy hibája, hogy nem tartogatnak meglepetéseket. Mindjárt a lényegre térnek. Megcsiklandozzák ízlelőbimbóinkat, de mintha kényszerűségből tennék. Nem érezni rajtuk az örömszerzés örömét. Megsimogatnak, de fantáziátlanul. Jottányit sem változtat rajtuk a saját érintésük kiváltotta érzés, nem követnek a kéjben. Nem járnak elől jó példával. Nem nyitnak szédületes új dimenziókat a vágynak.

A hosszú borok ellenben messziről kezdik, és messzire jutnak el. Megütik az alaphangot, de mielőtt érzékeink tökéletesen rájuk hangolódna, az aroma kezdené teljesen kitölteni a teremtő képzelet mozgásterét, az alaphang áthajlik egy másik hangba, egyik íz a másikat követi. A hosszú bor folyamatos ingerlésben részesíti ízreceptorainkat. A hosszú bor – ha hatását a vizualításra vetítjük ki – olyan, mint egy végtelenített filmszalag: folytonosan képek és képzetek sorjáznak elő belőle. Egy pohár hosszú bor szövevényes-nagy narratívák kaleidoszkópja: legösszetettebb énünket hívja elő a palackból, s furtonfurt új feladatokat ad neki. A hosszú bor többretegű és -tartalmú szellemi kék lehetőségét nyújtja. Hadd húzzam alá: a lehetőségét! A bor – még a jó bor sem tartalmazza, nem rejti eleve magában ezeket a minőségeket. Ahogyan a vers se. Az csak a fogyasztói tudatban – az iddogálás, a versolvasás során teljesedik ki.

– *Mit gondolsz, neked sikerült ez a rendkívül bonyolult művelet? Vannak hosszú boraid? És vannak olyan degusztátoraid, akikben ezek a minőségek kiteljesedhetnek?*

– Én azt nem tudhatom, és talán nem is szükséges tudnom. Mit kezdenék én egy ilyen tudással? És ha nemleges a válasz, talán abba kéne hagynom az írást? Vagy az igényemet kéne lejjebb tuszkolnom, és megelégednem azzal, ami van? Vagy igazodnom holmi elképzelt külső elvárásokhoz? És ugyan hogyan kéne ezt tennem?... Semmi értelme ilyen dolgokat firtatni, a mások tükrébe úgyse pillanthatok bele, minden ilyen kísérlet hasztalan, és csak az alkotóenergiát vonja el. Különben is, elég dolgom van nekem a saját tükreimmel.

– *„Magunknak írunk, őszintébbek lehetünk, nincs már értelme a túltermelésnek, csak a javát csipegetjük ki az ihletnek.”* – Ezt te írod egy tizennyolc évvel ezelőtti interjúban. Úgy tűnik, mostanában nem vagy annyira jelen az irodalmi életben, mint korábban. Mi ennek az oka?

– Régebben is csak szórványosan, kampányszerűen és nem is mindig szerzőként voltam én ott jelen. Amikor például a Kalligramot szerkesztettem, és sokat kellett hemzsegni a lap körül, úgy nézhetett ki, mintha saját jogon sertepertéltem, hemzsegettem, fészkelődtem volna az irodalmi életben. A fészkelődés azonban nem szövegalkotói tevékenység. A költői énemtől pedig idegen. Irtózom attól a lehetséges önképtől, amelynek integráns része a folytonos mutatkozás, a lyukra futás. Néha úgy érzem, így is sok van belőlem. Mindig nagyon valamilyen vagyok, ebből idegesítő lenne a több.

Különben írogatok, jól elvagyok különféle szövegekben, vagy legalábbis akciókészen állapotban tartom magamat. Ami azt jelenti, hogy még nem pötyögtetek el betűket, ami, ugye, már a végső stádium, de érlelgetem az anyagot, és jól beleheccselem magam mindenféle érzésekbe. Addig feszítem a húrt, amíg el nem szakad, és ki nem ömlenek belőlem a szavak. Aztán néhány hónapra félreteszem, majd hosszan szőrözöm. Egyszóval, nincs bennem egy mákszemnyi munkakényszer sem, nem járok-kelek gyűrött képpel, hogy mennyi a dolgom. Ha verset készülök írni, sosem dolgozni ülök le, hanem egy kicsit tartalmasan élni. Megélni a megtörtént dolgokat és megtörtéttetni a megélteteket.

– Megkaptad a József Attila- és a Madách-díjat, és tudom, Tsúszó-díjban is részesültél. Van valami különbség a három elismerés között, ezért megkérdezem, hogyan érintettek Téged ezek az elismerések?

– Megtisztelve éreztem magamat. Az ember gyenge, időnként hajlamos elhinni, hogy talán mégiscsak van értelme annak, amit csinál, hogy az erőfeszítés nem hasztalan: nyelvi kódjai felfejthetőek, és szövegei életképesek mások képzeletében is. Aztán ha elgondolkozik, rá kell jönnie, más tényezők is közrejátszhattak... Ami persze nem zárja ki, hogy előbbieket is játékba kerültek... Sőt, ez a valószínűbb. Persze voltak esetek, amikor nem kerültek játékba. Meg olyanok is, amikor nem is kerülhettek... Szóval, egy-egy díj nem képes megrengetni bennem az egészséges bizonytalanságot.

A Tsúszó-segély sem lóg ki ebből a sorból, amelyet egyébként – az első ízben díjazott Fonzi után – másodszor és utoljára nekem ítéltek oda. A segély szerény összegét ugyanis maguk az íródiások adták össze, aminek okán talán nem egészen alaptalanul merült föl bennem a gyanú már a díjátadáskor, hogy legendás nagyvonalúságom is könnyen közrejátszhatott a döntés során. Ha így történt, nem kalkuláltak rosszul: a pár száz koronából sok kiszikkadt garat megöntözésére tellett.

Különben meg kell még itt említenem a Pataki Fejedelemség Gombostű-rendjét is, amellyel gyermekkoromban tüntettek ki nevezett tiszavirág-életű államalakulat érdekeinek képviselőjében szerzett elévülhetetlen érdemeimért.

– Nem fér a fejembe – és ezt már mindjárt az elején meg szerettem volna kérdezni, de mindig másfelé terelődött a szó –, miért nem írtál te soha gyerekverseket?

– Hm. És ha mindig is csak gyerekverseket írtam?!... Felnőtti pozícióba szituálva magamat igazából csupán egyszer sült el a tollam. Ez lehet az, amire gondolsz, amikor gyerekversről beszélsz.

Még kicsi volt a fiam, és egész nap a Kis-Kárpátok erdeiben bolyongtunk kettesben. Hiperaktív volt, néha hajmeresztő dolgokat művelt, végig nagyon kellett rá vigyáznom, hogy baja ne essék, de korlátozva se érezze magát. Aztán este fáradtan, de a sejtjeimig telítődve friss erdei levegővel, leültem, és papírra vettem valamit. Még címe sincs, csak ezt írtam föléje: „*Hiznyai Bandócának az ő apukájától, vasárnapi kirándulásuk emlékére*”. Így hangzik:

Ügyes legény Bandóca,
fürgébb, mint a kabóca,
erdőt-mezőt benyargal,
darázs-fészket betapasztgat
keréknyomból
kanyarított
agyaggal.

Patkónyomon ellohol,
visszaüget gally-lovon,
lepkeszárnyon szálldogál,
terebélyes tekintélyű
tölgyeket is
egymagában
körbeáll.

Ha mókust lát, maga is
mókussá lesz. A harist
könnyedén túldalolja...
Sikló elől menekülő
pocokfiként
rejtí már egy
fa lombja.

Fakopács volt még előbb,
aztán farkaskarma nőtt,
de most megint űzött lett:
feje fölé hamarjában
száraz ágból
őzagancsot
növesztett,

egy pillanat el se telt,
hegyen-völgyön átszökelte,
s ordas-maga lemaradt –
míg az égbolt homlokzatán
a holdkorong
lassan-lassan
elhaladt.

– *És most itt ülünk az erdőkkel körbevett kovácspataki házad teraszán, a lugas alatt... És a levélárnyak ugyanúgy imbolyognak az abroszon, mint kisdíák korodban... Már a beszélgetés vége felé járunk, a borunk is kifogyófélben, de mesélj még egy kicsit a kertedről...*

– Ezt a kertet, láthatod magad is, nem holmi gyári pázsit borítja, vaskos növényhatározót lehetne összeállítani az itt honos fajokból. A kerítés tövében a tavaszi hérics, a ház melletti kiserdőben pedig a szintén védett molyhos és kocsányos tölgy dominál. Csendesebb napokon mókusok és pelék fogócskáznak a fákon, gyakori vendég például a sárgarigó, a kerti rozsdafarkú, a vörösbegy, a cinkefélék közül a szénfejű, a kékfajú cinke, a barátcinege és az őzsapó, a legkülönbébb fakopáncsok és zöldküllők, és itt valahol a sűrűben örvös galamb fészkel. Vaddisznók, dāmuvadak, őzek, szarvasok és muflonok is gyakorta nassolnak a telken, az üregi nyulakra pedig lassan már vérdíjat kell kitűzni, annyi kárt okoznak. A vízaknában egy lábatlan gyík család rendezkedett be, néha akár félméteres zöld gyíkok is napfürdőznek a köveken és nem ritka vendég a fokozottan védett, csak a Kárpát-medencében honos Pannon gyík sem. Nyári esteiken meg rázendít a száztagú tücsökzenekar és egy-egy vaskos, süldőmalac nagyságú borz is átcammog a terasz alatt.

Még a kertenél is különlegesebb azonban a környék. A fölöttünk magasodó hegyvonulat tektonikailag a Börzsönyhöz tartozik. Ez a kis hegység Szlovákia legmelegebb és legszárazabb térsége. Értékes sziklás, erdei sztyeppés és sztyeppés növényzete és állatvilága miatt az európai jelentőségű védett területek között tartják számon. Legbecsesebb növényei (a már említett tavaszi hérics – és sok egyéb – mellett) a leánykőörccsin, az árvalányhaj a virágos kőris, a magyar lednek és a törpe mandula.

– *És a kilátás?... Milyenek a kilátásaid?*

– Hát az attól függ, honnan szemlélődöm, és merre nézek. Az íróasztalom például a manzárdban áll, ahonnan igazán pazar panoráma tárul elém. Onnan a választék nagyjából

a következő: jobbra a Duna a Helemba szigettel, mögötte a Visegrádi hegység a Sas hegygel meg a Szamárheggyel, közöttük stílszerűen a Búbánatvölgy; szemben Helemba egy kis darabja kandikál ki aombok közül, kissé jobbra pedig Szob és Zebegény. Fölöttük a Börzsöny nyúlványa, e nyúlvány nyergén túl pedig a visegrádi vár sasfészke. Balra a kovácspataki dombok, mögöttem a Burda. No, nem a divatmagazin. A hegycsúcs.

Vagyis háromnegyed részt az a bizonyos „álmos, szegény” ország. A resztli. Ami azt illeti, innen meglehetősen jó csomagolásban. És persze időnként illik hátra is tekinteni. Az is nagyon ott van. Nem is beszélve az égboltról. Merthogy a telkem igencsak magas, belenyúlik az űrbe. Azt se tudom figyelmen kívül hagyni. És bármerre is fordítom a tekintetemet, közben a többi látvány sem szűnik meg. Látószögek közé vagyok ágyazva, sőt, csak ezektől, ezek sajátos egyvelegétől vagyok én. Olyan, amilyen.

– *Láttam egy borzról világos nappal készült felvételt a képeid között. Az meg már hogyan?!...*

– Valószínűleg fiatal hím volt. Neve: Rezső. Néhány éve úgy szeptember végétől naponta meglátogatott, néha napközben is. A dió volt a kedvence, de néha a macskakaját is megdézsmálta. Október végétől jó három hétig már a maradék tavalyi dióval ettettem. Három-négy méterről szórtam eléje, rám se rántott, csak akkor hördült fel, ha fejbe találtam. Volt úgy, hogy egy méterre is megközelített. Először arra gondoltam, veszett, de ezt később kizártam. Közről látható volt, hogy a jobb mellső lába sérült. Ha azonban néha kocogni kezdett, használta, úgyhogy nem lehetett komolyabb baja. Viszont könnyen meglehet, hogy a familiája ezért nem engedte be a borzvárba. Nem tudott elég gyorsan ásni. Reméljük, azért feltalálta magát, és elfoglalt például egy rókavárat. Ha csak a dión múlt, azt a telet biztosan átvészelte. Azóta is gyakran látok itt borzot, de a Rezső többé már nem jött. Napközben legalábbis. Lehet, hogy meggyógyult a lába, és azóta már maga is éjszaka jár, ahogy illik.

Szóval, irtó mozgalmas ez a környék, mindig történik valami érdekes, soha nem vagyok inspiráció híján. Csak forгатom a fejemet, annyi itt a látnivaló. Nem is tehetek mást, folyton nézelődöm, és ha látszólag éppen mégsem, valamiképpen akkor is.

– *És mondd, miket látsz? Keress az emlékeid között valami szimbolikusat a végére.*

– Egy mátyásmadár kapirgál a terasz alatt a fűben. A gyönyörű, gerlenagyságú madár mellett megjelenik egy kékcinege, amely, ugye, jó néhány számmal kisebb szárnyas, viszont rettentően izgága, agresszív, és beleköt a szajkóba, elkezdi csipkedni, tetteleg bántalmazni. A szajkó néhányszor visszacsap a csőrével, de a cinke gyorsabb, ügyesebb, így hát megfutamodik, felül a diófa gyeplő fölé hajló alsó ágára.

A kékcinege azonban nem adja fel, a szomszédos ágakon ugrándozva ott folytatja, ahol a fűben abba hagyta. A szajkó még feljebb ül, aztán még feljebb, de a vérmes cinege nem tágít, az egész fát, az egész kertet a sajátjának képzeli.

Végül a mátyásmadár felroppen a fa legmagasabb ágára, ahol már nincsenek szomszédos gallyak, amelyekről elrugaszkodva a cinke tovább attakolhatná. Amaz arra kényszerül, hogy röptéből próbálja megcsipkedni, de így már nem megy neki olyan ügyesen, sok energiáját felemészti az egy helyben röpködés, mindinkább lassul, egyre ügyetlenebbül viaskodik.

A mátyásmadár végül megelégedi az egyre idétlenebb próbálkozásokat, és egyetlen jól célzott csőrscsapással leteríti a kötelező cinegét.

A kékcinege lebukszik a gyeplőre, kábán forгатja a fejét, tétován illesztgeti a szárnya- it, próbál lábra állni, de megtántorodik, minduntalan földre kényszeríti a szédülést.

A mátyásmadár fejedelmien trónol a csúcson, ahová felmenekült. Jobbra-balra tekintget, szemléli a környezetet, uralja a tájat.

– Hát ennyi volt... Elfogyott a bor, kifogytam a kérdésekből. Végezetül még arra kérnélek meg, intézz szótat könyved szépreményű fiatal olvasóihoz.

– Kérlekszépén.

Szózat az ifjú olvasóhoz

Amikor az ember bizonyos életkort elér, és számos tapasztalatot begyűjtött, ráadásul ezeket az egymásnak gyakorta ellentmondó tapasztalatokat valamilyen rendszerbe is képes már állítani, úgy érzi, eljött az idő, hogy szózatot intézzon a felnövekvő nemzedékekhez.

Én is éppen mostanában értem el egy bizonyos életkort, és a tapasztalataimat rendszerezve váratlanul bennem is feltámadt az igény, hogy „e földi téreken” való eddigi bolyongásaim során szerzett benyomásaimról tájékoztassam az ifúságot.

Halljátok hát szavam!

Mielőtt komolyabb témákat is érintenék, először is az élet értelmének definícióját nyilatkoztatom ki.

A lét értelme, ha jól emlékszem, a küzdés maga. Számomra mindazonáltal úgy tűnik, hogy az értelmes életben a boldogság keresésének is van némi szerepe, még ha egyeseknél a boldogság egybe is esik magával a küzdéssel. Én speciel nem tartozom közéjük, és ha választhatnék, minden küzdelem nélkül lennék boldog. Ez nekem, sajnos, sokszor még küzdelem árán sem sikerül. Sőt, különösen úgy nem. No, de kinek a pap, kinek a papné. A fő, hogy jól érezzük magunkat ebben az optimális esetben is csak néhány évtizednyi földi kavarársban. Ámen.

Az élet legfogósabb kérdése, hogy miben tudsz kitűnni a többiek közül. Mi az, amiben te vagy a legjobb.

Vizsgáljunk meg néhány szokványosabb lehetőséget. Sokan például a sporttal próbálkoznak, és persze a legerősebbek, leggyorsabbak, legügyesebbek kívánnának lenni. Mások a műveltségükkel szeretnék bizonyítani különleges mivoltukat és kivívni társadalmi megbecsülésüket.

Erős akarsz lenni? Ha megdolgozol érte, van rá esélyed. Ha mindent beleadsz, és ráadásul jó testfelépítésű is vagy, igen erős emberré válhatsz. Igen ám, csak hogy mindig lesz (vagy volt, vagy van) valaki, aki még erősebb. Ilyen a dolgok természete.

Művelt akarsz lenni? Ha folyton a könyveket bújod, jegyzetelsz és memorizálsz, idővel művelt leszel. Ha hosszú évekid nagy energiákat fektetsz az ismeretszerzésbe, és a szellemi képességeid is meghaladják az átlagot, rendkívüli műveltségre tehetsz szert, de mindig lesz (vagy volt, vagy van) valaki, aki még nálad is műveltebb. Vagy úgy néz ki. Ami a lényegét tekintve végül is majdhogynem mindegy, mert önmagában ugyan mi másra is lenne jó a műveltség, mint terméketlen szellemi erőfitogtatásra, aktuális alkalmasságunk látszatának megteremtésére. A műveltség ugyanis már jó ideje a lexikális ismeretek fejben tartásának a fedőneve, és semmi köze ahhoz, hogy képes-e az ember valamit olyan színvonalon művelni, hogy önmagának és másoknak is örömet szerezzen. Vagyis a műveltség – az antik értelmezéssel ellentétben – mérhető dologgá vált, és így csupán ideig-óráig nyerhető belőle némi (igencsak kétes értékű) öröme, aztán jön egy izmosabb agyú – akarom mondani: az adatraktározásra alkalmasabb elméjű új titán.

Ez persze nagyon idegesítő dolog, hiszen senki sem úgy indul neki egy hatalmas erőfeszítést követelő, hosszú távú önfejlesztésbe, hogy az adott területen a dicső százharmincegyedik címére pályázik, sőt még csak olyan emberrel sem találkozott, akinek a

másodhegedűs szerepének a betöltése lenne vágyai netovábbja. (Pedig arra is ugyanolyan szükség van, mint a primásra, mert az is csak ehhez viszonyítva lehet első, ez meg csak a harmadikhoz képest második etc.) Mindenki az első szeretne lenni, legalábbis belátható távolságon belül. Mint tudjuk, a belátható távolságok – a vadászterületek, az érdekszférák – ráadásul egyre tágasabbak.

A helyzet tehát eléggé kilátástalannak tűnik, szinte már lehetetlen valamiben az élre törni és huzamosabb ideig ott is maradni. Még a legnagyobb bunkó helyett is mindig jön egy nagyobb, akármilyen akarsz is lenni, előbb-utóbb megjelenik a színen valaki, aki sokkalta olyanabb.

No, azért ne keseredjete el, nem úgy hoztam szóba a dolgot, hogy ne lenne készenlétben valami elfogadható megoldásom. Bizony, hogy van! (Mindjárt meglátjátok, mekkora nagy helyzetmegoldó vagyok én!) Egy szózatban különben is dukál az ilyesmi, irányt kellek mutatni, pipabagót sem ér az olyan szózat, amelyben nincs megmondva a tuti. (Más kérdés, mire mész vele.)

Halljatok szót, ifjú barátaim!

Ne erősek, gyorsak, ügyesek, ne műveltek vagy bunkók próbáljatok lenni, mert az ilyesféle diszciplínákban mindig lesz, aki lefőz benneteket. Legyetek önmagatok! Soha sem hallottam még olyanról, hogy valaki például kovácsistvánabb lett volna, mint a konkrét Kovács István. Vagy teszem azt tsúszósánderabb, mint maga Tsúszó Sándor. Higgyetek nekem, tudom, mit beszélek.

Lenne itt még valami, ami összefügg a fönti kérdéskörrel. Mivelhogy ez is az identitás védelméhez, az önérzet karbantartásához tartozik. (Itt most különösen a szlovákiai magyar ifjak hegyezzék a fülüket!) Úgy szólok most hozzátok, mint kisebbségiekhez. (Különben mindenki az valamely nagyobb halmazhoz képest, tessetek hát szépen mindnyájan magatokhoz igazítani az alábbiakat.)

Híveim! Esetetekbe se jusson felmenni Budapestre! Akármilyen hihetetlennek tűnik számotokra, Budapest a ti lakóhelyetektől délre terül el. Északról déli irányba pedig mindig lefelé megyünk, lett légyen az úti célunk Makó avagy Jeruzsálem. Ráadásul a Felföldnek minden régiója magasabban helyezkedik el, mint a nulladik kilométerkő. Azt nem magyarázom meg itt, hogy miért pontosabb és helyesebb a Felföld használata, mint a Felvidéké; ennek nézzetek utána magatok. És addig is – ebben is – higgyetek nekem.

A hittel kapcsolatos bonyolult kérdésekbe azonban most inkább mégsem kapnék bele. (Egy szózat ne legyen hosszú, mert vesz az erejéből.)

Viszont a végére tartogattam a legfontosabb tanácsot, amellyel pillanatnyi fejlődési stádiumomban szolgálni tudok. Erre se magamtól jöttem rá, a hasznos útmutatást, amelyben egy élet tapasztalata sűrűsödik össze, Kurt Vonnegut amerikai írónak adta az apja még valamikor a nagy gazdasági válság idején. Így hangzik: „Ne dugdoss semmit a füledbe.”

A figyelmeztetés az idősb Vonnegut értelmezésében nyilvánvalóan annak veszélyére vonatkozhatott, hogy a fülünkben kotorászva könnyen megsérthetjük a dobhártyánkat vagy az egyensúlyozó szervünket. Én ehhez – továbbfejlesztve a metaforát – csak annyit tennék hozzá: a füljáratnak akár csak időleges betömése is azzal a veszéllyel jár, hogy bizonyos mondatok se bejutni, se távozni nem képesek a megfelelő pillanatban. És ez könnyen szellemi egyensúlyvesztéssel járhat. Ami engem illet, én ebben látom a kor Kovács Pistáira leselkedő legnagyobb veszélyt.

Hogy nem hallanak szót. Vagy hogy olyasmit sem engednek szabadon távozni a fejükből, aminek pedig pedig semmi helye ott.

Uff! Szóltam.

8

9

